ŞİİLİĞİN DOĞUŞU MESELESİ

(Birinci Hicrî Asır)

Prof. Dr. Hasan ONAT

A. ŞİİLİK NEDİR?

Şia, Arapça'da ş y a kökünden gelen, misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, bir kimsenin taraftarı olmak, yardımcısı olmak, ayrılmak, fırkalaşmak vb. anlamlarını ifade eden bir kelimedir[1] Kur'ân'da da, bu kelime "fırka", "bölük"[2]; "taraftar"[3] gibi anlamlarda kullanılmıştır[4].

"Şia"nın terim anlamını tespit ederken, Şiilerin Şiiliği nasıl tanımladıkları ve bu kavramın içeriğini nasıl doldurdukları önemli bir husustur. Bu durum, bütün mezhep adları ve mezheplerin temel kavramları için de geçerlidir. Bir mezhebi doğru anlamak istiyorsak, öncelikle, o mezhebe mensup olanların kendilerini nasıl tanımladıklarını iyi bilmek gerekmektedir. Mezheplerin temel ilkeleri tespit edilirken de, aynı şekilde önceliği, o mezhebe mensup olan kişiler tarafından kaleme alınan eserlere vermek, ilmî açıdan bir zorunluluktur. Ancak, bu durum o mezhebe mensup olmayanların o mezheple ilgili yazdıklarının, söylediklerinin hiç bir anlam ifade etmeyeceği anlamına gelmemektedir. İlmi sonuçlara ulaşabilmek için, konu ile ilgili bütün dökümanlar objektif bir tarzda değerlendirilmeli, eleştirel ve bütüncü bir yaklaşımla sonuca gitmeye çalışılmalıdır. Çünkü, mezhep mensupları, daima kendilerinin iyi ve üstün yönlerini ön plana çıkartmaya çalışırlar; muhalifler ise, daha çok olumsuzlukları göz önüne sermeye gayret ederler.

---

1. Bk. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, Beyrut trz. c. VIII, s. 188 vd; Hüseyin Atay, İbrahim Atay, Mustafa Atay, Arapça-Türkçe Büyük Lügat, Ank. 1964, c. II, s. 1162 vd., Ayr. Bk. Neşvanu'l-Himyerî, Huru'l-Iyn, nşr. Kemal Mustafa, Mısır 1948, s. 178-9.
2. "Allah'a yönelerek O'na karşı gelmekten sakınınız, namaz kılınız; dinlerinde ayrılığa düşüp fırka fırka olan, her fırkanın da kendisinde bulunanla sevindiği müşriklerden olmayınız". Rûm, 31-32.
3. Kasas, 15.
4. Ayr. bk. En'âm, 65, 159; Hicr, 10; Nur, 19; Kasas, 4; Meryem, 69; Saffat, 83; Sebe, 54; Kamer, 51.

Mezhepler Tarihi kaynak eserleri arasında kitapları günümüze kadar ulaşmış olan erken dönem Şii müelliflerden Nevbahtî (300/912) ve Ebû Halef el-Eş'arî el Kummî (301/913)'ye göre Şia, Hz. Muhammed'in sağlığında "Şiatu Ali" (Ali taraftarı) diye isimlendirilen, onun vefatından sonra da Ali'nin imam-halife olduğunu ileri süren kimselerin meydana getirdikleri bir fırkadır[5]. Şii âlim Şeyh Mufid (413/1022) ise, "şia" kavramıyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Teşeyyu" (Şiiliği müdafaa etmek, Şii olmak) dilde, bir öndere onu veli kabul ederek halisane dinî bağlarla bağlı olmak demektir. Allah şöyle buyurmuştur: '...Kendi taraftarlarından (şia) olan biri düşmanına karşı ondan yardım istedi'[6]. Bu ifade ile Allah velâyet (dostça taraftarlık) ile düşmanlık hususunda iki kişiyi ayrı tutmuş ve bu kelâmla da, açıkça, taraflardan birine karşı velâyeti teşeyyu'un gereği olarak ortaya koymuştur. Allah şöyle buyurmuştur: 'İbrahim de şüphesiz O'nun yolunda olanlardandı'[7] ...eş-Şia şeklinde lâm-ı tarifle olursa, bu açıkça Mü'minlerin Emiri Hz. Ali'ye velâyet yoluyla bağlanan, onun Resulullah (s.a.s) tan sonra fasılasız halifeliğine inanan, hilafet makamında ondan öncekilerin imâmetini tanımayan, itikatta onu kendinden önce hiçbir halifeye tabi olmayan müstakil bir önder kabul eden kimselere tahsis için kullanılmış olur... Şia ismi, bu itibarla, zikrettiğimiz fırka için özel isim olur"[8].

Çağdaş Şii yazarlara baktığımız zaman, onların da, erken dönem Şii yazarlardan pek farklı düşünmediklerini kolayca görebiliriz. Meselâ Tabatabaî, Şia'nın ".. Hz. Peygamber'in halefi olmanın Hz. Peygamber'in ailesinin özel hakkı olduğunu düşünen ve İslâmî ilimler alanında ve kültürde Ehl-i Beyt okulunu takip eden kimseleri" ifade ettiğini belirtmektedir[9].

Diğer taraftan, Eş'arî (324/935) Şia'yı, "onlara, Ali'ye tabi olduklarından ve onu Resulullah'ın diğer ashabına takdim ettiklerinden Şia denmiştir"[10] şeklinde tarif ederken, Şehristanî (548/1153) "onlar Ali'nin hilafetinin, gizli veya açık nass ve vasiyete dayandığını ileri sürerler. Onlara göre imamet, Ali'nin oğullarından başkasında olmaz; şayet olursa, ya zulümle, ya da takiyye ile olur..."[11] diyerek konuya biraz daha açıklık kazandırır. İbn Hazm (456/1065)'ın tarifi ise, Şii müelliflerin tariflerine daha yakın ve daha zengindir: "Şia ile aşağıdaki hususlarda görüş birliğine

5. Nevbahtî, Fıraku'ş-Şia, nşr. M.S. Al Bahri'l-Ulûm, Necef 1355, s. 17-21; Ebû Halef el-Eş'arî el-Kummî, Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak, thk. M.C. Meşkûr, Tahran 1963, s. 15-18.
5. Kasas, 15.
6. Saffât, 83.
8. Şeyh Müfid, Evâilu'l-Makâlât, 32, 33.
9. Sayyid Muhammad Husayn Tabatabaî, Shi'a, İng. çev. S.H. Nasr, s. 33.
10. Eş'arî, Makalâtu'l-İslâmiyyin, nşr. H. Ritter, Wiesbaden 1963, s. 5.
11. Şehristanî, el-Milel ve'n-Nihal, thk. M. Seyyid Keylânî, Beyrut 1975, c. I, s. 146-147.

varan herkes, müslümanların ihtilaf ettikleri başka konularda bunlara uymasa bile Şiidir: Hz. Ali, Resulullah'tan sonra insanların en üstünüdür; kendisi ve sonra da çocukları halifeliğe en layık kişilerdir. Zikrettiğimiz bu iki hususta başka türlü inanca sahip olanlar Şii değillerdir"[12].

Bütün bu tariflerden sonra Şia'nın terim anlamını şöyle tespit etmek mümkündür: *Şia, Ali b. Ebî Talib'in Hz. Muhammed'den hemen sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametin insanlığın sonuna dek, Ali'nin soyunda devam edeceğini ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır*[13].

B. ŞİİLİĞİN DOĞUŞU MESELESİ

a) Şia'ya Göre Şiiliğin Doğuşu

Şii yazarların Şia'yı tariflerini hatırlayacak olursak, hemen hepsinin Şiiliği ya Hz. Peygamber'in sağlığında, ya da onun vefatıyla birlikte başlatmış olduklarını görebiliriz. Nevbahtî ve Ebû Halef el-Eş'arî, Ali taraftarlarının bizzat Hz. Peygamber tarafından "Şiatu Ali" diye isimlendirildiklerini, Hz. Peygamber vefat edince Ali'nin imâmetini ileri sürdüklerini belirtirler[14]. Çağdaş Şii alimlerden Muhammed Huseyin Al Kâşifu'l-Gıtâ ise, Şiiliğin tohumlarının bizzat Hz. Peygamber tarafından atılmış olduğunu açıkça ifade eder[15]. Günümüz Şii yazarlarından Tabatabaî de, Şia'nın, Hz. Peygamber'in sağlığında "Ali'nin Şiası" diye isimlendirilen toplulukla birlikte başladığını[16], "Ali'nin dostlarının ve muakkiplerinin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, hilafetin ve dinî otoritenin (marca'iyat-i ilmi) Ali'ye ait olduklarına inandıklarını"[17] belirterek şöyle der: "Ali ve onun arkadaşları -Abbas, Zubeyr, Selman, Ebû Zer, Mikdad ve Ammar gibi- Hz. Peygamber'in naşının defnedilmesinden sonra halifenin seçilmiş olduğunun farkına vardılar. Onlar, halifenin şurâ veya seçim yoluyla seçilme işine karşı çıktılar; aynı şekilde bu işi gerçekleştirenlere de karşı çıktılar. Onlar, kendi delillerini ve tezlerini ortaya koydular; fakat aldıkları cevap, müslümanların selametinin tehlikede olduğu ve çözümün yapılan işte yattığı şeklinde oldu"[18].

Şia'nın Hz. Peygamber'in sağlığında şekillenmeye başladığı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bir mezhep olarak ortaya çıktığı hemen hemen bütün Şiiler tarafından benimsenen ortak bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, ilk şiiler olarak, Ebû Zer Gıfarî'nin,

---

12. İbn Hazm, el-Fasl Fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, c. II, s. 113.
13. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, Ank. 1993, 15; ayr. bk. Fığlalı, İmamiyye, Şiası, İst. 1984, 9 vd.
14. Nevbahtî, 17 vd.; Ebû Halef, 15 vd.
15. Aslu'ş-Şia ve Usuliha, 43.
16. Kâşifu'l-Gıtâ, Tabatabaî, Shi'a, 39.
17. Tabatabaî, Shi'a, 41.
18. Tabatabaî, Shi'a, 41.

Selmân el-Fârisî'nin ve Ammâr b. Yasir'in isimlerini bulmaktayız[19]. Ancak, ilk şiiler olarak takdim edilen kimselerin sayısının azlığı dikkatten kaçmamalıdır[20]. Öyle zannediyoruz ki, "Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Mikdat b. el-Esved, Ebû Zer Gıfârî ve Selmân el-Farisî hariç bütün ümmetin irtidat edeceği"[21] şeklindeki Şiî hadis rivâyetleri de, bu sayının azlığı ile ilgili olsa gerektir.

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in sağlığında Şiiliğin bir fırka olarak nüvelerinin mevcut olduğu şeklindeki görüşü teyit için, Ya'kubî'nin nakleftiği bir haberin de delil olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu habere göre, Hz. Ebû Bekir'e bey'at sonrasında, bir grup müslüman Hz. Ali'nin etrafında toplanmıştır. Bunlar arasında, Abbas b. Abdi'l-Muttalib, Fadl b. Abbas, Zubeyr b. Avvam da vardır[22]. Naşî el-Ekber de, Zübeyr b. Avvam'ın kılıcını çekerek, "Hiç kimseye bey'at etmem; ancak Ali'ye bey'at ederim" dediğini nakletmektedir[23]. Ayrıca, bazı Şii olmayan araştırıcıların da, Şia'nın Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra başladığı şeklinde görüş belirttiklerini görmekteyiz. Meselâ, Mısır'lı tarihci Ahmed Emin şöyle der: "Şiilerin ilk nüvesini, Peygamber efendimiz öldükten sonra Peygamber ailesine mensup olanların Peygambere halef olmak haklarıdır, diyenler teşkil etmiştir"[24].

Şii anlayışın merkezinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından imam/halife olarak tayin edilmiş olduğu fikri yatmaktadır. Aslında Şiiliği diğer İslâm mezheplerinden ayıran en belirgin özellik de, temelde Ali'nin nass ve tayinle imam olduğu fikrinin etrafında şekillenen İmamet meselesinin inanç esası olarak kabul edilmesidir[25]. Şiilik dendiği zaman ilk akla gelen İmâmet nazariyesi olmaktadır. Başka bir deyişle, Şiiliğe özgün niteliğini kazandıran birtakım özellikler, imâmet meselesi etrafında oluşan itikâdî nitelikli farklılaşmaların kurumlaşması sonucunda tarih sahnesine çıkmıştır. Şiiliğe göre İmâmet meselesi doğrudan inançla ilgili bir meseledir. Bu hususu, hem klasik dönem Şii eserlerde, hem de çağdaş Şii yazarların eserlerinden tespit etmek mümkündür[26].

---

19. Bk. Şeybî, es-Sıla, II, 18-19.
20. Krş. Moojan Momen, An Introduction to Shi'i İslam, 62.
21. Bk. Abdullah Feyyaz, Tarihu'l-İmamiyye, 45.
22. Bk. Ya'kubî, II, 124.
23. Naşi el-Ekber, Mesâilu'l-İmâme, 10.
24. Ahmed Emin, Fecru'l-İslam, çev. Ahmet Serdaroğlu, Ank. 1976, 381; ayr. bk. Bernard Lewis, The Origins of Ismailism, 23.
25. Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh el-Kummî, Risâletu'l-İtikâdâti'l-İmâmiye, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ank. 1978, 107 vd.; Tûsî, Risâle-i İmâmet, 14; M. Rıza el-Muzaffer, Şia İnançları, çev. A. Baki Gölpınarlı, 51 vd; Seyyid İbrahim el-Musevî ez-Zencanî, Akâidu'l-İmamiyye el-İsnâ-Aşeriyye, Kum 1982, c. I. s. 72 vd.
26. Bu konuda geniş bilgi için bk. Kuleynî, Usûlu'l-Kâfî, I, 180, 185, 195, 199; İbn Babeveyh, Risâletu'l-İtikadati'l-İmamiye, 107 va.; Tabersî, el-İhticâc, I, 55 vd; Tusî, Risâle-i İmamet, 14 vd; Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, 302 vd; Tabatabâi, Shi'a. 173 vd; Abdullah Feyyaz, Tarihu'l-İmâmiye, 131 vd; Muhammed Hüseyin Al Kâşifu'l-Gıta, Aslu'ş-Şia ve Usuliha, 65 vd.

aa) Şii İddiaların Dayanakları

Gadir-i Hum Olayı

Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamber tarafından imam tayin edilmesi meselesi, Şiiliğin mihverini oluşturmaktadır. Bu hususta, Şii kaynaklarda en kuvvetli delil olarak Gadir-i Hum olayı gösterilmektedir. Gadir-i Hum, Mekke ile Medine arasında bir yerdir[27].

Şii kaynak eserlerde olay özetle şöyle yer almaktadır: Hz. Peygamber, Veda Haccı'ndan dönerken yolda Mâide sûresinin "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et; eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur"[28] meâlindeki âyeti nazil olur. Bu âyet nazil olduğu zaman Hacc kafilesi Cuhfe yakınlarındaki Gadir-i Hum denilen yere gelmiştir. Burası yolların ayrıldığı bir noktadır. Üstelik kervanların konaklanmasına elverişli de değildir. Buna rağmen Hz. Peygamber, hemen ashabını toplar; daha önce yollarına koyulmuş olanlara geri dönmeleri için haber gönderir. Kafilenin geride kalanlarının da yetişebilmesi için bir müddet beklenilir. Burada Hz. Peygamber, kızgın güneş altında Müslümanlara hitabeder ve "Men kuntu mevlâhu fehuve Aliyyun Mevlâhu" (Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun Mevlâsıdır) diyerek Ali'nin imâmetini ilân eder[29].

Kuleynî'nin el-Kâfî isimli eserindeki rivâyetler, Hz. Peygamber'in alel acele böyle bir konuşma yapmasının sebebini Şiî bakış açısından bize aktarmaktadır. Bu rivâyetlere göre, Mâide sûresinin 67. ayetinin nüzûl sebebi, Mâide suresinin 55. ayetiyle (Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi ve namaz kılan, zekât veren mü'minlerdir) Ali b. Ebî Talib'in velâyeti bildirilmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber'in, "ümmet Ali'nin velâyetini kabul etmez de dinden çıkar endişesiyle, bunu gizlemiş olmasıdır[30]. Tabersî de tefsirinde, bu âyetin Ali b. Ebî Talib hakkında nazil olduğu konusunda bazı rivayetler nakletmektedir[31].

Şii rivâyetlere göre, Hz. Peygamber, Ali b. Ebî Talib'in imâmetini, insanlardan korkarak gizlediği için Mâide suresinin 67. âyeti nâzil olmuştur. Hz. Peygamber, "Allah'ın kendisini insanlardan koruyacağını" öğrenip ve "Ali'nin imâmetini tebliğ etmediği takdirde elçilik görevini yerine

---

27. Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldan, VI, 268.
28. Mâide, 67.
29. Kuleynî, el-Usûl mine'l-Kafi, I, 289; Ya'kubî, Tarih, II, 112; Tabersî, Mecmau'l-Beyân, II, 223; el-Eminî, el-Gadîr, I, 9 vd.; A. Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, 40 vd.; M. Cevad Muğniye, eş-Şia ve't-Teşeyyu, 15; Kâşifu'l-Gıta, Aslu'ş-Şia, 66; Muhammed es-Sadıkî, Ali ve'l-Hakimûn, 63 vd.
30. Kuleynî, el-Usûl mine'l-Kâfi, I, 289.
31. Tabersî, Mecmau'l-Beyân, II, 210.

getirmemiş sayılacağı" ikazını alınca, Veda Haccı dönüşü Gadir-i Hum denilen yerde alal acele Ali'nin imâmetini ilan etmek gereğini hissetmiştir[32]. Şii iddialara göre, Hz. Peygamber Ali'nin imâmetini açıkça ilân ettikten sonra "dinin tamamlandığını" bildiren Mâide sûresinin 3. âyeti (Bugün size dininizi tamamladım; size nimetlerimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı beğendim) nâzil olmuştur[33]. Dinin tamamlanmasını sağlayan Ali'nin imâmeti olmaktadır.

Ali b. Ebî Talib'in "Vasî"liği

"Vasî", sözlükte kendisine vasiyet edilen kişi; sorumluluk üstlenecek yaşa gelmemiş çocuklar adına söz söyleme yetkisine sahip kişi gibi anlamlara gelmektedir. Şii literatürde "vasî" Hz. Ali'nin imam olduğuna işaret eden özel bir sıfatı olarak anlaşılmaktadır. "Vasiylik, halîfelik ve imamlık aynıdır"[34].

Kaynak eserlerde Hz. Ali'nin bir sıfatı olarak "vasî" kelimesine sık sık rastlamak mümkündür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, hem Hz. Ali'nin saflarında yer alanlar, hem de muhalifleri, onun için "vasî" sıfatını kullanmışlardır[35].

"Vasî" sıfatının Ali'ye verilişi ile ilgili olarak, Hz. Peygamber'in risâletinin ilk döneminde "Önce yakın hısımlarını uyar"[36] âyeti nazil olduğu zaman, akrabalarını çağırıp onlara İslâm'ı tebliğ ettiğinde, sadece Ali'nin kendisine olumlu cevap verdiğini; bunun üzerine Hz. Peygamber'in de "Bu benim kardeşim, vasîm ve halifemdir; onu dinleyiniz ve itaat ediniz" dediği[37] nakledilmektedir[38].

Diğer taraftan, Taberî'deki Seyf b. Ömer'in rivayetlerinde, İbn Sebe'nin, Mısır'da, Her peygamber'in bir vasisî vardır, Ali de Muhammed'in vasisidir; Muhammed peygamberlerin sonuncusu, Ali de vasilerin sonuncusudur. Osman haksız yere halife olmuştur; bu Ali'nin hakkıdır..."[39] diyerek insanları Hz. Osman aleyhine kışkırttığı nakledilmektedir.

---

32. Kuleynî, el-Usûl mine'l-Kafi, I, 289; Tabersî, Mecmau'l-Beyân, II, 223.
33. Kuleynî, I, 199; Tabersî, Mecmau'l-Beyan, II, 159.
34. Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, 312.
35. Bk. Ebû Mihnef, Maktelu Hüseyin, 40-50; Nasr b. Muzahım, Vak'atu's-Sıffin, 18, 23, 119, 137, 365, 281, 417; Zubeyr b. Bekkâr, Ahbaru'l-Muvaffakiyyât, 575, 593, 598; Ya'kubî, Tarih, II, 128; Muberred, el-Kamil, II, 130, 149; İbn Abi'l-Hadid, Şerhu Nehci'l-Belağa, I, 69 vd.; ayr. bk. Abdu'l-Hasîb Taha, Edebu'ş-Şia, 91 vd.
36. Şuara, 215.
37. Ebu'l-Fida, el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer, I, 117.
38. Tabersî, IV, 206.
39. Taberî, IV, 340.

Kırtas Olayı

Hz. Peygamber, vefatlarına yakın hasta yatarken, "Bana bir kağıt ve kalem getirin; size bir yazı (vasiyet) yazdırayım ki, benden sonra ihtilafa, sapıklığa düşmeyesiniz" buyurmuşlardır[40]. Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine orada bulunan müslümanlar arasında kalem kağıdın getirilip getirilmemesi konusunda görüş ayrılığı ortaya çıkar. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hastalığın şiddetinden dolayı bu sözü söylemiş olabileceğini, Allah'ın Kitabı'nın ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nin müslümanlara yeteceğini söyler. Hz. Peygamber de, yanında tartışılmasının doğru olmadığını belirtir. Sonuçta Hz. Peygamber vasiyet olarak herhangi bir şey yazdırmaz.

Şia, "eğer Hz. Peygamber vasiyetini yazdırmış olsaydı Hz. Ali'nin, kendisinden sonra müslümanların halifesi olduğunu yazdıracaktı" diyerek, bu olayı Hz. Ali'nin imâmeti için delil olarak gösterir[41].

Ali b. Ebî Talib'in İmâmeti İçin Delil Olarak Gösterilen Bazı Ayetler

Mâide Sûresi, 3. âyet: "... Bugün size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâmiyeti beğendim...". Şia, bu âyetin Ali'nin imâmetinin ilan edilmesinden sonra indiğini; dinin tamamlanması işinin Ali'nin imametiyle sağlandığını iddia eder[42].

Mâide Sûresi 55. âyet: "Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun peygamberi ve namaz kılan, zekât veren ve rükû eden mü'minlerdir". Bu âyette mü'minlerden kastedilen Ali b. Ebî Talib'tir[43].

Mâide Sûresi, 67. âyet: "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kâfirlere yol göstermez"[44].

Enfâl Sûresi 75. âyet: "Sonra inanıp hicret eden ve sizinle birlikte savaşanlar, işte onlar sizdendir. Birbirinin mirascısı olan akraba, Allah'ın kitabına göre birbirine daha yakındır. Doğrusu Allah her şeyi bilir".

Nûr Sûresi 55. âyet: "Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiğini dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir. Çünkü onlar Bana kulluk eder, hiçbir

40. Buharî, VII, 9; Müslim, III, 125; İbn Sa'd, II, 242-4; Taberî, III, 192-3.
41. Muhammed es-Sadıkî, Ali ve'l-Hakimûn, 87 vd.
42. Kuleynî, Usûlu'l-Kâfî, I, 195; Tabersî, Mecmau'l-Beyân, II, 159.
43. Kuleynî, I, 289; Tabersî, Mecmau'l-Beyân, II, 210.
44. Tabersî, II, 223.

şeyi Bana ortak koşamazlar. Bundan sonra inkâr eden kimseler, işte onlar, artık yoldan çıkmış olanlardır"[45].

Ahzâb sûresi 33. âyet: "... Ey Peygamber'in ev halkı (Ehl-i Beyt!) Şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister". Bu âyette geçen "Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister" (innemâ yüridullahu li yüzbihe ankumu'r-ricse ehle'l-Beyti ve yutahhirakum tathira) ifâdesi, Resûlullah'tan sonra Ali'nin imam ve halife oluşuna ve İmâmetin Ali'den sonra Ehl-i Beyt'le devam edeceğine delil olarak kullanılmaktadır[46].

Ali b. Ebî Talib'in İmameti İçin Delil Gösterilen Bazı Hadisler

Sakaleyn Hadisi: "Size iki ağır emânet bırakıyorum, onlara sımsıkı sarıldıkça, hiç bir zaman sapıtmazsınız. Bunlar, Allah'ın Kitâb'ı ve Itretim (Ehl-i Beytim) dir"[47]. Sünnî-Şii pek çok hadis kitabında da yer alan bu hadîs, Şia'ya göre Ali b. Ebî Talib'in ve ondan sonraki Şii imamların imâmetine delil teşkil etmektedir[48].

Sefine (Gemi) Hadisi: Şii olmayan bazı kaynaklarda da yer alan bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benim Ehl-i Beytim, sizlerin arasında Nuh'un gemisine benzer, kim ona binerse kurtulur; kim ondan yüz çevirirse boğulur"[49].

Bu hadislerin yanında, imâmetin Ali b. Ebî Talib'e ve soyuna ait olduğu yolunda pek çok hadis delil olarak gösterilmiştir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: "Harun'un Musa'ya göre durumu ne ise, senin de bana göre durumun odur"; "Ali'den daha cesur genç yoktur"; "Ben Ali'denim, Ali de benden"; "Ali nereye giderse gitsin, hakikat da onunla birlikte gider"; "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısı"; "Hasan ve Hüseyin cennette gençlerin seyyitleridir"; "Her mü'min Ali'yi sever; her münafık da Ali'den nefret eder"; "Kim Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'le savaşırsa benimle savaşmış olur; kim de onlarla barış içinde olursa benimle barış içinde olmuş olur"[50].

---

45. Tabersî, Mecmau'l-Beyân, IV, 152; Tabatabaî, el-Mîzan, XV, 158-9.
46. Bk. Muhammed Sadıkî, Ali ve'l-Hakimûn, 48-53; Tathir âyeti ile ilgili çağdaş bir Şii yorum hk. bk. Muhammed Mehdî Asifî, "Tathir Ayeti Üzerine", Ehl-i Beyt Mesajı, Yıl 2, sayı 7, Mart 1995, 7 vd.
47. Tırmizî, Menâkıb, 20; ayrı. bk. Ebû Davud, Menâsık, 56; İbn Mâce, Menâsık, 84.
48. Bk. Kâşifu'l-Gıtâ, Aslu'ş-Şia ve Usuliha, 46; M. Kıvamuddin, Vüşnevî, "Sakaleyn Hadisi", Ehl-i Beyt Mesajı, Yıl 1, Sayı 1 Ağustos 1993, 55-65; Yıl 1, sayı 2, Eylül-Kasım 1993, 58-67; ayr. bk. Sofuoğlu, "Gadir-i Hum Meselesi, A.Ü.İ.F.D., XXVI, 468-470.
49. Bk. Ahmed b. Hacer el-Heytemî, es-Savâıku'l-Muhrıka, 186.
50. Bk. Ahmed b. Hacer el-Heytemî, es-Savâıku'l-Muhrıka, 115 vd; Ebî Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nisâî, Tehzîb, Beyrut 1983; ayr. bk. Moojan Momen, An Introduction to Shı'ı Islam, 13 vd.; Muhammed es-Sadıkî, Ali ve'l-Hakimûn, 13 vd.

ab) Şii İddialarının Tahlili

Şiiliğin bir mezhep olarak tarih sahnesine çıktığı zamanı belirleyebilmek için, Şia tarifimizde yer alan, Ali b. Ebî Tâlib'in nass ve tayinle imam olduğu, hilafetin Ali'nin soyuna tahsisi ve imamların masum oldukları fikirlerinden hepsinin, ya da en azından birisinin inanç noktasında farklılaşmaya yol açtığını ve bu farklılaşma doğrultusunda kurumlaşmanın gerçekleştiğini tespit etmemiz gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, Şii iddiaların olaylar tarafından doğrulandığını, "fikir-hadise irtibatı" çerçevesinde ortaya koyabilmemiz lazımdır. Bunun için de önce hipotezin doğru olarak belirlenmesinde fayda vardır. Acaba Kur'an'ın "imametin nass ve tayinle olması, Ali'nin soyuna tahsisi ve karizmatik lider anlayışı" konusundaki tavrı nedir? Teorik olarak, Kur'ân'dan Şii imamet nazariyesinin çıkarılması mümkün müdür? Kur'ân'a göre Hz. Peygamber'in herhangi bir kimseyi, yerine, halife olarak tayin etme yetkisi var mıdır? Acaba, Şii iddiaları, başta Hz. Ali ve Haşimoğulları olmak üzere, Hz. Peygamber'in sağlığında yaşayan müslümanların gündeminde yer etmiş midir? Hz. Peygamber, sağlığındaki siyasî ve idarî tatbikatta hangi ilkeleri gözeterek insanlara görev vermiştir? Hz. Peygamber, müslümanları ilgilendiren konularda, yakınlarına ayrıcalık tanımış mıdır? Bunlar ve benzeri sorulara, o dönemde ortaya çıkan olayları göz önüne alarak doğru cevaplar bulabildiğimiz zaman, Şii iddiaların, iddialarla ilgili olduğu zaman diliminde ne anlama geldiği konusunda bir fikir sahibi olmamız mümkündür.

Teorik Çerçeve

Kur'ân, siyâsi meselelerle ilgili olarak, evrensel nitelik taşıyan genel ilkelerin dışında herhangi bir belirlemede bulunmuş değildi[51]. Bu genel ilkeleri, işlerin ehline verilmesi[52], vahiyle belirlenmemiş konularda müşavere ile hareket edilmesi[53], insanlar arasında adaletle hükmedilmesi[54], "Allah'a, Peygamber'e ve mü'min emirlere itaat edilmesi"[55], bilinmeyen şeyin desteklenmemesi[56] şeklinde sıralamak mümkündür.

Kur'ân'ın istediği ahlâklı ve âdil toplum, Kur'an'ın dikkat çektiği ilkeler doğrultusunda müslümanlar tarafından, sosyal değişme olgusu çerçevesinde şekillenecek olan siyasi sistemlerle idare edilecektir. Kur'ân, insanı ilgilendiren siyasî sorumluluğu, temel ilkeleri vererek insana bırakmıştır.

51. Bk. M.S. Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXIII, 142 vd.
52. Nisâ, 58.
53. Şûra, 38; Al-i İmrân, 159.
54. Nisâ, 58.
55. Nisâ, 59.
56. İsrâ, 36.

Diğer taraftan, Kur'ân, insanlar arasında tek üstünlük ölçüsünün "takvâ" olduğunu Hucurât sûresinin 13. âyetinde çok açık olarak belirtmiştir: *"Ey İnsanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyasınız. Şüphesiz, sizin Allah katında en üstün olanınız, en müttakinizdir. (O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır). Allah bilendir, Haberdardır"*. Bu ayette "birbirinizi kolayca tanıyasınız" şeklinde tercüme edilen teârüf kelimesi "hem birbirini bilmek, tanımak, anlamak manasındadır, hem de karşılıklı yükselmek"[57]. Bakara sûresinin 148, Mâide sûresinin 48. âyetlerinde "Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın" buyrularak "Allah katında en değerli insanın nasıl olacağına" dikkat çekilmektedir.

"Allah katında en üstün olanınız en müttakinizdir"[58] âyeti, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde değerlendirildiği zaman, başta soy-sop olmak üzere, fakirlik-zenginlik, güzellik-çirkinlik gibi sun'î değer ölçülerinin genel-geçer fonksiyonelliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu çerçevede, *"Eğer mü'minseniz, en üstün olanlar sizlersiniz"*[59] âyeti, gerek Sünnî anlayışta yer edinen "Kureyşlilik" meselesini, gerekse Şiî anlayışın tipik özelliklerinden olan karizmatik "Ehl-i Beyt" kavramının vahyî temellerden yoksun olduğunu gözler önüne sermektedir. Hucûrat sûresinin 11. âyetinde sun'î üstünlük ölçülerine dayalı tavırlar kınanmaktadır: "Ey İmân edenler, bir kavim diğer bir kavmi istihzaya kalkmasın, mümkündür ki berikiler ötekilerden daha hayırlıdır...".

Kur'ân, bir kimseyi peygamber olarak seçme yetkisinin sadece Yüce Allah'a ait olduğunu bildirmekte[60], sırf peygamberlik için yaratılmış bir kavim veya sülaleden bahsetmemektedir. "Hz. İbrahim'i ve aynı soydan Hz. İshak'ı peygamber kılan Cenab-ı Hak, bunların neslinden gelenlerin içinde, iyilerin de, zalimlerin de bulunduğunu bildirmektedir[61]. Hz. Nuh'un ve İbrahim'in zürriyetlerinde peygamberlik ve kitap verilenler bulunduğu ifade edildikten sonra, aynı zürriyetin ekseriyetini fâsıkların teşkil ettiği beyan edilmektedir[62]. Bir peygamberin babası Allah düşmanı olabildiği gibi[63], oğlu dahi babasına tamamen ters bir karakter belirtebilir: Hz. Nuh, gemiye binmeyip karada kalan ve helâk olacağı muhakkak olan oğlu hakkında, Cenab-ı Hakka: 'Şu oğlum, ehlimden' diyerek, rahmet niyazında bulunduğu zaman, şu ilâhî cevabı almıştır: 'Ey Nuh! o senin ehlinden sayılmaz, onun davranışı salih bir amel değildir'[64].

---

57. Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F.D. XXIII, 127.
58. Hucurat 13; krş. Enfâl 34.
59. Al–i İmran, 139.
60. Hacc, 75; Al-i İmrân, 179.
61. Saffât, 113.
62. Hadîd, 26.
63. Tevbe, 114.
64. Hûd, 45-46.

"Hz. İbrahim'e Cenab-ı Hak: 'Seni insanlara İmam (başkan) yapacağım' buyurduğu zaman, bu Peygamber: 'benim zürriyetimden de' diyerek, kendi sülalesinden de imamlar gelmesi niyazında bulunmuş, fakat şu cevabı almıştır: 'Benim ahdim (vazife teklifim) zâlimlere erişmez'[65].

"Bu Kur'ânî delillerden anlıyoruz ki, peygamberlik makamı bir sülale imtiyazı değildir. Bu vazife o sülale mensuplarına herkesten farklı bir imtiyaz, ayrı bir fazilet sağlamaz. Peygamber çıkarmış bir kavim, sırf bu vâkıa dolayısıyla, öteki kavimler üzerinde hiç bir üstünlük iddiasına girişemez"[66].

Kur'ân'ın bu tavrı ortada dururken, sırf Hz. Peygamber içlerinden çıktı diye Kureyş kabilesine herhangi bir üstünlük atfetmek mümkün olmadığı gibi, Haşimioğullarına, ya da Ali b. Ebî Talib'in Fatıma'dan olan soyuna diğer insanlardan farklı özel bir konum belirlemek de mümkün değildir. "Hz. Peygamber'in mü'minler arasındaki mevkiine işaret eden bir âyette, ailesini teşkil eden kimseler olarak, sadece hanımları zikredilmekte, kızları, damatları ve diğer akrabalarıyla ilgili hiçbir hususi hükme yer verilmemektedir. Peygamber mü'minlere, kendilerinden daha yakındır, zevceleri de -başkalarına nikahları haram olan[67]- anneleridir[68]. Hz. Peygamber ve zevcelerinden ibaret olan 'aile halkına Kur'ân-ı Kerîm Ehlu'l-Beyt demekte[69] ve bu tabir içine başkalarının alınmasına da imkân bulunmamaktadır"[70].

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in özellikle Medine döneminde siyasî ve idarî tatbikatına baktığımız zaman, onun insanları görevlendirirken ön planda tuttuğu en önemli özelliğin ehliyet olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber, insanlara görev verirken, ne onların Kureyşli olmalarına, ne de Haşimoğullarından olmalarına dikkat etmiştir. Önemli olan bir işi başarabilecek kabiliyete sahip bir müslüman olmaktır[71].

Hadislerin muhtelif sebeplerle delil olarak kullanılması meselesine gelince; öncelikle bir hususun açıkça belirtilmesinde fayda vardır: Hemen hemen bütün mezhepler, kendilerinin "Fırkay-ı Nâciye (Kurtuluşa eren fırka)'dan" olduğunu gösterebilmek için, bol bol hadis kullanmaktan hiç kaçınmamışlardır. Mezhepler Tarihi açısından bakıldığında, mezheplerin lehine ve aleyhine kullanılan bütün hadislerin uydurulmuş olma ihtimallerinin çok yüksek olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Bütün mezhep-

---

65. Bakara, 124.
66. Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F.D. XIII, 136-7.
67. Ahzâb, 53.
68. Ahzâb, 6.
69. Ahzâb, 33.
70. Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F.D. XIII, 140.
71. Bu konuda çarpıcı örnekler için bk. Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F.D. XXIII, 146 vd.

ler, kendi görüşlerini kuvvetlendirebilmek, muhalif oldukları fırkaların görüşlerini çürütebilmek için, en emin yol olarak Hz. Peygamber'e hadis söylettirmeyi görmüşlerdir. Hz. Peygamber'in sağlığında hiç bir mezhebin mevcut olmadığını, Kur'ân'ın ısrarla müslümanları birlik-beraberliğe çağırdığını[72]; açıkça "mü'minleri kardeş ilân ettiğini"[73] düşünecek olursak, fırkaların lehindeki ve aleyhindeki hadislerin uydurma olabileceğini düşünebiliriz.

Tahlil

Şia'nın Ali b. Ebî Talib'in imâmetinin nass ve tayinle belirlendiğine dair delillerini incelerken, işe, delil olarak kullanılan âyet ve hadislerden başlamakta yarar vardır. Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız teorik çerçeveden de kolayca anlaşılabileceği gibi, *Kur'ân'da açıkça Hz. Ali'nin halife ya da imam olacağı ile ilgili hiç bir âyet yoktur.* Zaten konuya Kur'ân'ın bütünlüğü içinde yaklaşıldığı zaman, birtakım âyetleri Ali'nin imameti için delil olarak göstermenin bir zorlamanın ötesini aşamayacağı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Mâide sûresinin 3. âyetinde Allah'ın Hz. Peygamber'i koruyacağını bildirmesi, doğrudan Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu koşullarla ilgili bir durumdur. Biliyoruz ki, hem Mekke döneminde, hem de Medine döneminde Hz. Peygamber'i öldürmek isteyen bir hayli insan vardır. Bunun en çarpıcı delili, Kureyşlilerin kendisini topluca öldürtme kararı aldığını haber alan Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi kendi yatağına yatırarak, Ebû Bekir'le birlikte gizlice Mekke'den ayrılmasıdır. Hz. Peygamber'in Allah katından almış olduğu vahyi, insanlardan korkarak gizleyeceğini düşünmek, doğrusu pek mümkün değildir. Ünlü müfessir Fahreddin Razî âyetin sebebi nüzûlü hakkındaki rivayetleri verdikten sonra, âyetin, Hz. Peygamber'in Yahudilerin ve Hıristiyanların kötülüklerinden emin olduğunu belirtmek için nâzil olduğu şeklindeki görüşü tercih ettiğini belirtmektedir[74]. Kurtubî de, Mâide sûresinin genelde Medine'de nazil olduğunu, ancak söz konusu âyetin Mekkî olduğunu belirterek, "bu âyet nâzil olduktan sonra, Hz. Peygamber'in, Ebû Tâlib tarafından onu korumakla özel olarak görevlendirilen" kimselerin korumasına ihtiyacı kalmadığını" kaydeder[75].

Diğer taraftan, eğer Kur'ân'daki herhangi bir âyet, bizzat Hz. Peygamber tarafından Ali'nin imameti ile irtibatlandırılmış olsaydı, Hz. Peygamber'in naşı ortada dururken, Müslümanların istikbalini düşünerek, halife seçmek için bir araya gelen insanların, önce Ensar'dan birini seçmek istemeleri, daha sonra da Hz. Ebû Bekir üzerinde karar kılmalarını ve o

72. Msl. bk. Al-i İmrân, 103.
73. Hucurât, 10.
74. Razî, Tefsir-i Kebir, XII, 48-49.
75. Kurtubî, el-Cami, VI, 243-244.

esnada herhangi bir âyeti delil olarak kullanmamalarını izah etmek pek mümkün olmazdı. Hz. Peygamber'in uğrunda gözünü kırpmadan ölümün üzerine giden sahabenin başka türlü davranabileceğini düşünmek pek mümkün değildir.

Tathir âyeti olarak da bilinen Ahzâb sûresinin 33. âyetinin doğrudan Hz. Peygamber'in ev halkından söz ettiğini; Hz. Ali ve Fatıma'nın evlerinin ayrı olduğunu; Hz Peygamber'in ev halkını ise, o anda evde mevcut olan hanımlarının oluşturduğunu bilmek için fazla delil aramaya ihtiyaç yoktur. Ahzâb sûresinin 32, 33 ve 34. âyetlerini birlikte okumak, konunun açıklık kazanması için yeterlidir: "Ey Peygamber'in hanımları! Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Allah'tan sakınıyorsanız edâlı konuşmayın, yoksa kalbi bozuk olan kimse kötü şeyler ümit eder: daima ciddi ve ağırbaşlı söz söyleyin. Evlerinizde oturun; eski cahiliyyede olduğu gibi açılıp saçılmayın; namazı kılın; zekatı verin; Allah'a ve peygamberine itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Şüphesiz Allah sizden kusuru giderip sizi tertemiz yapmak ister. Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmetini hatırda tutun. Şüphesiz Allah haberdar olandır, lâtif olandır".

Hz. Ali'nin imameti için delil olarak gösterilen hadislere gelince; öncelikle şu hususun belirtilmesinde yarar vardır: Bu hadislerin hiçbirisi, Şiilerin iddia ettikleri gibi mütavatir nitelikte değildir. Hz. Peygamber, sadece Ali b. Ebî Talib ile ilgili olarak değil, başta Ebû Bekir, Ömer ve Osman olmak üzere, diğer önde gelen sahabe ile ilgili olarak da övücü nitelikte pek çok söz söylemiştir. Bu doğrultuda düşünecek olursak, Hz. Ebû Bekir hilâfetini de Hz. Peygamber'in sözleri ile irtibatlandırmak mümkündür. Nitekim, Cahız'ın Kitabu'l-Osmaniye'sine baktığımız zaman, Hz. Ebû Bekir'in halife olması konusunda da pekçok hadisin söz konusu edildiğini görebiliriz[76]. Öyle zannediyoruz ki, olaylarla irtibatı gözönüne alınmazsa, hadislere dayalı olarak herkes, hertürlü fikri delillendirecek bir hadis bulabilir. Bu sebepten, hadisleri, herhangi bir konuda delil olarak kullanmadan önce, onların sahih olup olmadığına, eğer sahihse hangi şartlarda söylenmiş olabileceğine bakmakta yarar vardır.

Ayrıca, Şia'nın, Ali b. Ebî Talib'in hilâfeti ve hilâfetin/imâmetin onun Fatıma'dan devam eden soyuna ait olduğu şeklindeki iddialarını temellendirmek için kullanmış oldukları hadislerin bir kısmının başka rivâyet tarzları mevcuttur. Meselâ, "sakaleyn hadisi" olarak bilinen rivâyetin İbn Hişam tarafından nakledilen bir benzerinde Hz. Peygamber'in Allah'ın Kitabı'nı ve kendi Sünneti'ni bıraktığı açıkça ifade edilmektedir"[77]. Harun Musa'ya göre ne durumda ise, sen de bana göre öyle-

76. Bk. Cahız, Osmaniye, 3 vd.
77. İbn Hişam, Siretu'n-Nebî, Kahire, trz. IV, 276.

sin; bu sana yetmez mi?"[78] şeklindeki rivâyetin delil olarak gösterilmesini[79] ise anlamak biraz zordur; çünkü Hz. Ali'nin, Tebük seferine iştirak etmemesinin sebebi, Hz. Peygamber'in onu, sadece kendi ailesiyle ilgilenmesi için görevlendirmiş olmasıdır. Nitekim kaynak eserlerde, Hz. Ali'nin, Medine'de kendisine yöneltilen bazı eleştirilerden rahatsız olduğu ve Hz. Peygamber'e yetişerek "Beni kadınların ve çocukların başına mı bıraktın?" diye şikayet ettiği kaydedilmektedir[80]. Ehl-i Beyt'in Nuh'un gemisine benzetilmesinin ise, bu kavramın içeriği ve tarih içinde yüklendiği anlamlar bir yana, açıkça Kur'ân'ın ruhuna aykırı bir ifade biçimi olduğunu söylemek mümkündür.

Kırtas Hadisesi: Vasiyetname meselesi olarak da bilinen bu olaya dayanarak, eğer Hz. Peygamber engellenmeseydi, Hz. Peygamber Ali'nin imam olarak tayin edildiğini yazdıracaktı diye düşünmek, Şii iddiaların kendi içinde çeliştiğini ifade etmek anlamına gelecektir. Eğer Hz. Peygamber Gadir-i Hum günü Ali'nin hilafetini ilan etmiş ise, bunun tekrar yazdırılacağını düşünerek bunu delil olarak görmek, Gadir-i Hum olayını gölgelemek olacaktır. Üstelik İbn Abbas'tan gelen bir rivayet, Kırtas olayını Şia'nın anladığı şekilde yorumlamanın bir tür zorlama olacağını da ortaya koymaktadır. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber'in son demlerinde, onun vefat etmek üzere olduğunu anlayan Abbas Ali'ye, Hz. Peygamber'e ölüm nişanı düştüğünü hatırlatarak, zaman geçirmeden Hz. Peygamber'e hilafet işinin kime ait olacağını sormaları gerektiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ali, Resulullah'tan bunu sorar, o da bu işin bizde olmadığını söylerse, halk bize bu işi hiç bir zaman vermez. And olsun ki, bunu hiç bir zaman sormam" şeklinde cevap verir[81].

Gadir-i Hum Olayı: Bu olay, bir anlamda Şii imamet nazariyesinin de, Şii düşüncenin de temelini oluşturmaktadır. Bu sebepten, Gadir-i Hum olayının, sadece Kur'ân'ın ruhuna ve Hz. Peygamber'in tatbikatına dayanarak reddedilmesi fazla bir anlam ifade etmeyecektir. Olayın, birkaç değişik açıdan tahlilinin yapılması gerekmektedir. Birincisi, böyle bir olay fiilen vuku bulmuş mudur?. İkincisi, olay esnasında Hz. Peygamber Ali için tam olarak ne demiştir. Üçüncüsü, eğer Hz. Peygamber, Gadir-i Hum'da Ali hakkında "men kuntu mevlahu fehuve Aliyyun mevlahu" (Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlâsıdır) demiş ise, bu sözle ne kastedilmiştir. Dördüncüsü, o zamanki müslümanlar bu sözü nasıl anlamışlardır? Beşincisi, Ali b. Ebî Tâlib ve onun yanında yer alanlar, hilâfetle ilgili iddialarını temellendirmek için bu olayı ve burada söylenenleri delil olarak kullanmışlar mıdır?

---

78. İbn Sa'd, III, 23; İbn Habib, el-Muhabber, 125-6; Cahız, Osmaniyye, 134, 143, 153-7, 160.
79. Bk. Tabersî, el-İhticâc, I, 163.
80. İbn Sa'd, III, 24; krş. İbn Teymiye, Minhacu's-Sunne, II, 223-4.
81. İbn Sa'd, II, 245; Taberî, III, 193-4; bu meselenin Mezhepler Tarihi açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak bk. Fığlalı, İmamiye Şiası, 16 vd.; Çağatay-Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, 2-3.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hz. Peygamber, Vedâ Haccı sırasında, ya da dönüşte, bir mola esnasında Ali ile ilgili bazı şikayetlere cevap vermiştir. Kaynakların çoğunda bu yerin Gadir-i Hum olduğu konusunda bir sarahet yoktur. Tırmizî'nin naklettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber'in bir sefer dönüşü Ali ile ilgili şikayetleri cevaplandırdığı kayıtlıdır[82]. İbn Hişam'ın, Bureyde'den naklettiği bir rivâyette, olay Bureyde'nin kendi ağzından şöyle nakledilir: "Ali ile birlikte Yemen'e gittim. Onun bazı kusurlarını gördüm. Hz. Peygamber'in yanına geldiğimde durumu anlattım. Resulallah'ın yüzünün rengi değişti ve şöyle dedi: 'Ey Bureyde, ben mü'minlere nefislerinden daha evlâ değil miyim? Evet, ey Allah'ın Resûlü' diye cevap verdim. Bunun üzerine dedi ki: 'ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır"[83].

İbn Hişam, Hz. Ali'nin bir grup müslümanla birlikte Veda Haccı'na Yemen üzerinden geldiğini, bir ara yerine yanındakilerden birisini görevlendirip kervandan ayrılınca, o insanların, yanlarındaki kumaşları kendilerine elbise yaptıklarını; bunun üzerine Hz. Ali ile kervandakiler arasında tartışma çıktığını, Ali'nin de sert tepki gösterdiğini kaydeder. Kervandaki insanlar da. Hz. Peygamber'le karşılaştıklarında Hz. Ali'nin bu tavrını Hz. Peygamber'e şikayet ederler. Hz. Peygamber de, onlara şöyle cevap verir: "Ey insanlar! Ali'den şikayetçi olmayın, Allah'a and olsun ki, o Allah'la ilgili hususlarda veya Allah yolunda en sert olanınızdır"[84].

Hz. Peygamber'in, Veda Haccı esnasında, ya da dönüşte, uygun bir fırsat bulduğunda Ali ile ilgili şikâyetleri cevaplandırdığı, kaynaklarda ortaklaşa belirtilen bir husustur... Müslümanlar, Ali'nin dinî hassasiyetinden kaynaklanan bir tavrından rahatsızlık duymuşlardır. Hz. Peygamber'de, Ali'nin üstün özelliklerine dikkat çekerek, Ali'nin dinî hassasiyetinin belirtisi olan bu gibi tavırların hoş görülmesini istemiştir. Bu esnâda dile getirilen "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır" hadisi de, bu haliyle hem Sünnî, hem de Şii kaynaklarda yer almaktadır. Bazı kaynaklarda "Allah'ım ona dost olana dost düşman olana da düşman ol; onu seveni sev, ona buğzedene buğzet; ona yardım edene yardım et..." şeklinde ilâveler vardır[85].

Hz. Peygamber'in Veda Haccı dönüşü, ya da başka bir vesileyle "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır" şeklinde bir söz söylediğini doğru farzetsek, acaba, bu ifadeden Ali'nin nass ve tayinle imam olduğu şeklinde bir sonuç çıkartmak mümkün olabilir mi? Konu ile ilgili rivâyetleri dikkatlice tetkik ettiğimiz zaman, bu ifadeden, Ali b. Ebî Talib'in imameti ile ilgili bir sonuç çıkartabilmenin pek mümkün olama-

82 Tırmizî, Sunen, Menakıb, 20.
83. İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye, IV, 416.
84. İbn Hişam, es-Siratu'n-Nebeviyye, IV, 274-275.
85. Bk. Amînî, el-Gadîr, I, II.

yacağını hemen belirtmeliyiz. Eğer Hz. Peygamber, Ali'nin imâmetini bildirmek isteseydi, herhalde çok daha açık bir ifade tarzını tercih ederdi. Biz Hz. Peygamber'in konuşmasının genelde kolay anlaşılır nitelikte olduğunu bilmekteyiz. Nitekim, Hz. Ali'nin torunlarından Hasan b. el-Hasan b. Ali Ebî Talib de, "Resulullah Ali hakkında, 'men kuntu mevlâhu fehuve Aliyyun mevlâhu' demedi mi? şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Eğer bu sözden emirlik ve sultanlık kastedilmiş olsaydı, Hz. Peygamber onu, tıpkı namaz, zekât, Ramazan orucu ve Hacc konusunda olduğu gibi açıkça belirtir ve 'ey insanlar! Ali benden sonra sizin emiriniz derdi"[86].

Meşhur Zeydî imamlardan İbn Murtaza'nın şu ifadeleri de, konu ile ilgili, Hz. Peygamber'in soyundan gelen bir âlimin ciddi tespitleri olarak alınabilir: "Rafızîlerin mezhepleri, ilk devir geçtikten sonra ortaya çıkmıştır. Sahabe arasında, hiç kimsenin Ali hakkında açık, mütevatir nassdan sözettiği duyulmamıştır. Onlar, önce Ammâr, Ebû Zer, Mikdat b. el-Esved'in de Ali'nin imam olduğu görüşünde olduklarını ileri sürmüşlerdir. Lakin, isimleri zikredilen bu kimselerin, Ebû Bekir ve Ömer'den teberrî ettiklerini açıklamamış olmaları ve ikisine de sövmemiş (sebbetmemiş) olmaları, Rafızîleri yalanlamaktadır. Öyle ki, onların iddialarının aksine, Ammâr Kufe'de, Selmân el-Farisî de Medain'de Ömer b. el-Hattab'ın tayin ettiği amiller olarak görev yapmışlardır"[87].

Öte yandan, eğer, Hz. Ali, Hz. Peygamber tarafından halife tayin edilmiş olsaydı, bütün müslümanları ilgilendiren böyle bir meselenin, Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği Sakıfe olayında, Hz. Ömer'in halife olmasında ve Hz. Osman'ı hilafet makamına götüren tartışmalarda gündeme gelmeyeceğini düşünmek mümkün olmazdı. Oysa, ne Sakife olayında, ne de diğer olaylarda, hiç kimse Ali ile ilgili böyle bir delil ileri sürmüş değildir. Üstelik, Hz. Ali'nin kendisi de, hiç bir zaman, bu iş benim hakkımdır, beni Hz. Peygamber halife tayin etmiştir, diyerek halifelik iddiasıyla ortaya çıkmış değildir. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yakınlığını, dinî konulardaki titizliğini göz önüne alırsak, onun, Hz. Peygamber'in bir emri karşısında sessiz kalabileceğini düşünemeyiz.

b. Şia'nın Doğuşu İle İlgili Diğer İddialar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şia'nın doğuşu ile ilgili iddialar, daha çok kaynaklarda yer alan, bilgilere dayanmaktadır. Öyle ki, çoğu zaman bu bilgilerin kendi içinde bile tutarsız olduğu gözden kaçabilmektedir. Eğer, seçmeci bir tavırla yaklaşacak olursanız ve sizi doğru bilgilere ulaştıracak kriterler geliştirmezseniz, mevcut bilgilerle, bütün iddiaların isbatının mümkün olduğunu söyleyebilirsiniz. Oysa, salt kaynaklarda yer alan malumat arasından, herhangi ber sağlam ölçüt kullanmaksızın ilk bakışta

86. İbn Sa'd, Tabakât, V, 320.
87. İbn Murtaza, Tabakâtu'l-Mu'tezile, 5.

tezimizi destekleyecek gibi görünen bilgileri seçerek bir kanaate ulaşmak yerine, önce bu bilgilerin ne ölçüde gerçeği yansıttığının tespit edilmesi gerekmektedir.

İslâm Mezhepleri Tarihi'nin açıkça ortaya koyduğu bir gerçek vardır: Her mezhep, kendisinin gerçek İslâm'ı temsil eden "kurtuluşa ermiş fırka" (Fırkay-ı Nâciye) olduğu iddiasındadır[88]. Diğer taraftan, her mezhep, kendisinin İslâm'ın yegâne temsilcisi olduğunu ispatlayabilmek için, kendisini, bir şekilde erken devirle, Hz. Peygamber'in yaşadığı zaman dilimi ile irtibatlandırma yoluna gitmiştir. Buna bağlı olarak, Hz. Peygamber'e fırkaların lehinde ve aleyhinde söylettirilmiştir. Bunlar ve benzeri hususlar, Mezheplerle ilgili bilgilerin, doğrusunu yanlışından ayırabilmek için diğer tarihî malumattan ayrı olarak özel bir işleme tâbi tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıktığına göre, bir mezhebin ne zaman doğmuş olduğunu belirlemek demek, o mezhebe özgü farklılaşmaların kurumlaştığı ve sosyal hayatta iz bırakmaya başladığı zaman dilimini tespit etmek demektir. Bu ise ancak, fikir-hadise irtibatının sağlıklı bir şekilde tespitine bağlıdır. Mezhepler, ortaya çıktıktan sonra, tarihî akış içinde, temel renklerini az çok koruyabildikleri gibi, büyük transformasyonlara da uğramış olabilirler. Eğer bir mezhep doğduğu zamanki çizgisini koruyabilmiş ise, işimiz biraz daha kolay olacaktır. Fakat, kurumlaşan farklılaşmaların yeniden farklılaşmasına bağlı olarak şekillenen mezheplerin doğuş süreçlerinin aydınlatılabilmesi çok zordur. Meselâ, Haricîlik, İbâdiye kolu hariç, temel karakterini yaşayabildiği müddetçe koruyabilmiştir. Fikir ve eylemlerine bakarak Haricî fırkaları tanımak pek zor değildir. Ancak Şiiliğin doğuşu söz konusu olduğu zaman, iş gerçekten zorlaşmaktadır. Her şeyden önce, Şia, diğer fırkaların hiç birisinin yapamadığını başarmış, teşekkül ettikten sonra, erken döneme geri dönerek, Şii anlayışa uygun sun'î bir tarih oluşturmuştur[89]. Bu gerçeği, Şii bakış açısından kaleme alınan bütün eserlerde görmek mümkündür. Öyle ki, özellikle Emeviler devrinde, neredeyse Haşimî muhalefet cephesinde tezahür eden oluşumların büyük bir kısmı sanki Şiilikmiş gibi gösterilmiştir. İşin en ilginç yönü, geçmişteki olaylarla Şiiliği irtibatlandırabilmek için uydurulan rivayetlerin büyük bir kısmı, Şii olmayan tarihçiler tarafından da hiç tereddüt duyulmaksızın benimsenmiş, kitaplarda yer almıştır. Hadis rivâyetlerinde

88. Bağdadî, Mezhepler Arasındaki Farklar isimli eserini, sırf Ehl-i Sünnet'in "kurtuluşa eren fırka" olduğunu ispatlamak ve savunmak için kaleme aldığını açıkça ifade etmektedir, bk. Mezhepler Arasındaki Farklar, 1; ona göre, kurtuluşa eren fırka, Ehli Sünnet ve'l-Cemaat'tan başkası olamaz. Aynı eser, 249. Bağdadî'nin bu eserini Türkçe'ye kazandıran E. Ruhi Fığlalı, yazmış olduğu Önsöz'de, her mezhebin Kendisini kurtuluşa eren fırka olarak görmesine yol açan meşhur hadisi Mezhepler Tarihi açısından güzel bir değerlendirmeye tabi tutar. Bk. Çevirenin Önsözü, XXIV vd.

89. Krş. Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, 46.

özellikle senetler konusunda gösterilen hassasiyetin bir kısmı tarihî rivayetlerle ilgili olarak gösterilebilseydi; bugün müslümanların kafasında İslâm tarihi ile ilgili olarak var olan kaos mevcut olmazdı.

Açıkça ifade etmek gerekirse, mevcut tarih kitaplarına dayanarak, birbiriyle taban tabana zıt tarih kitapları kaleme almak mümkündür. Çünkü, o zamanki tarih anlayışı çerçevesinde, müverrihlerin pek çoğu, bulabildiği malzemeyi olduğu gibi kitaplarına almayı tercih etmişlerdir. Ancak, Taberî gibi bir müellifin bile, Hz. Osman dönemi ile ilgili olarak, pek çok rivâyeti "hayâ ettiği için kitabına almadığını" düşünecek olursak, erken dönem İslâm tarihinin doğru yazılıp yazılmaması probleminin boyutlarını biraz tahmin edebiliriz. Henüz Hz. Peygamber'in hayatının bile doğru dürüst yazılmamış olduğunu söylersek, herhalde pek abartmış sayılmayız.

Bütün bunlar, Şia'nın doğuşu hakkında, "fikir-hadise irtibatı" ilkesi gözardı edilerek, kaynaklardaki malumat doğrultusunda ileri sürülen görüşlerin, pekalâ birbiri ile çelişebileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim Şia'nın doğuşu ile ilgili olarak Şii iddiaların dışında kalan görüşler, Hz. Osman devrinden tutun da, Kerbelâ sonrasına kadar uzanan geniş bir zaman dilimine yayılmaktadır. Bu görüşlerin birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

ba. Şiilik Hz. Osman Dönemindeki Fitne Olayları İle Birlikte Başlamıştır.

Şia'nın doğuşu hakkında görüş serdeden araştırıcıların çoğu, Şiiliğin Hz. Osman dönemindeki Fitne Olaylarından sonra tarih sahnesine çıktığı görüşündedirler. Muhammed Ebû Zehra, "Şiiler ve onlarla birlikte diğerleri, her ne kadar, 'Şii mezhebinin kökleri, ta Hz. Peygamber (s.a.)'in vefatına kadar uzanır' diyorlarsa da, Şii mezhebi, bu fitnelerin gölgesi altında ortaya çıkmıştır"[90], diyerek Şiiliğin Hz. Osman dönemindeki olaylarla birlikte doğduğunu belirtir. Ona göre Şiilik "ilk defa Hz. Osman devrinde propaganda için gayet müsait bir zemin olan Mısır'da doğmuştur. Bilahere Irak'ta yayılmış ve orayı kendisine esaslı bir yurt edinmiştir"[91].

Ünlü Alman müsteşrik J. Wellhausen de, "Hz. Osman'ın öldürülmesi ile Müslümanlar, Ali taraftarı ve Muaviye taraftarı olarak iki gruba ayrılmışlardır" diyerek Şiiliğin doğuşunun Hz. Osman dönemi olayları ile ilgili olduğunu söyler[92]. Yaşar Kutlûay da, hem Hariciliğin, hem de Şiili-

90. İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi, çev. E. Ruhi Fığlalı, O. Eskicioğlu, 46.

91. M. Ebu Zehra, aynı eser, 52.

92. J. Wellhausen, İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, çev. Fikret Işıltan, 89; krş. Arap Devleti ve Sükutu, 30.

ğin Hz. Osman dönemi olayları ile ilgili olarak tarih sahnesine çıktığı kanaatındadır[93].

Şiiliğin Hz. Osman dönemindeki Fitne olaylarına bağlı olarak ortaya çıktığı görüşünde olanlar, daha çok İbn Sebe meselesinden hareket etmektedirler. Her ne kadar erken dönem Şii kaynak eserlerde de, Hz. Ali hakkında, onun imametinin farz olduğunu ileri süren ilk kimsenin İbn Sebe olduğu şeklinde kayıtlar mevcut ise de[94], Şiiliğin İbn Sebe ile birlikte başladığını söyleyebilmek için, önce İbn Sebe meselesinin açıklık kazanması gerekmektedir. Oysa, İbn Sebe meselesinde, konuyla ilgilenen araştırıcılar arasında görüş birliği olmadığı gibi, müşterek noktalar bulmak da doğrusu pek mümkün değildir.

Sebe meselesi hakkındaki bilgilerimiz, ya Taberî'deki Seyf b. Ömer'in rivayetlerinden, ya da Milel-Nihal kitaplarından gelmektedir. Taberi'de ve diğer tarih kitaplarında, sadece Seyf'ten gelen rivayetlerde, Hz. Osman devri olayları İbn Sebe'nin tahriki ile izah edilmektedir. Bu İbn Sebe, birden bire Cemel savaşından sonra ortadan kaybolmaktadır. Diğer kaynaklarda yer alan bilgiler ise, Hz. Osman döneminden hiç söz etmeksizin, doğrudan İbn Sebe'nin Ali'nin tanrılığını iddia ettiğini, bunun üzerine Ali'nin onun yakılmasını emrettiği fakat, daha sonra vazgeçtiğini söylemektedir. Bu kaynaklara göre, İbn Sebe, Medain'e sürgün edilmiştir. Orada iken Ali'nin ölüm haberi kendisine ulaştığında, "Onun beynini yetmiş bohça içinde bize getirseniz, onun öldüğüne yine inanmam" dediği nakledilmektedir[95].

İbn Sebe hakkında ileri sürülen iddiaları şöyle özetlemek mümkündür.

1. İbn Sebe, Taberî'nin Seyf b. Ömer'den naklettiği rivayetlerde belirtildiği gibi Yahudi iken Hz. Osman döneminde Müslüman olmuş, daha sonra Müslümanları birbirine düşürerek Hz. Osman dönemindeki Fitne olaylarının mimarlığını yapmıştır[96].

2. İbn Sebe, Ammar b. Yasir'in ta kendisidir[97].

---

93. Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, 52-53. Çağatay-Çubukçu tarafından kaleme alınan İslâm Mezhepleri Tarihi isimli kitapta da, Şia'nın doğuşu Hz. Osman dönemi olayları ile şöyle irtibatlandırılır: "Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Müslümanlar ikiye ayrılmış, biri Hz. Osman'a, diğeri Hz. Ali'ye meylettiklerinden aralarında mücadele ve savaşlar olmuş, Hz. Osman'a, biraz sonra da onun mensup olduğu Emeviyye sülalesine taraftar olanlara 'Şia-ı Osman, Ali'ye taraftar olanlara da 'Şia-ı Ali' dendi. Daha sonraları ise Şia adı Hz. Ali taraftarlarına verildi". İslam Mezhepleri Tarihi, 52.

94. Bk. Nevbahtî, Fıraku'ş-Şia, 20.

95. Naşî el-Ekber, Mesâilu'l-İmâme, 22; Nevbahtî, Fıraku'ş-Şia, 19-20; Eş'ârî, Makalatu'l-İslâmiyyîn, 15.

96. Bk. Ömer Rıza Doğrul, Asr-ı Saadet, V, 333 vd.

97. Bk. Ali el-Verdî, Vuazu's-Selatîn, Bağdat, 1954.

3. İbn Sebe, Seyf b. Ömer'in uydurduğu bir isimdir. Olaylar da hayal ürünüdür[98].

4. İbn Sebe meselesi şüpheli bir meseledir[99].

Hz. Osman döneminde tarihe "Fitne Olayları" olarak geçen hadiseler, temelini tarihi Emevî-Haşimî çekişmesinde bulan, Mekke'nin fethine kadar İslâm'a karşı sadece mukavemet göstermekle kalmayıp, Bedir'de, Uhut'ta pek çok Müslümanın şehit olmasına yol açan Ümeyyeoğulları'nın Mekke'nin fethinden sonra bir bakıma zor karşısında Müslüman olmaları ve Hz. Osman'la birlikte kendilerini iktidarda bulmalarının doğurduğu rahatsızlıktan kaynaklanan, Hz. Osman'ın hilafetinin özellikle ilk altı yılından sonra baş gösteren olumsuz icraatlardan beslenen olaylardır. Olayların arka planında tarihî Emevî-Haşimî çekişmesinin yattığını söylemek pek yanlış olmasa gerektir[100].

Hz. Osman'ın hilâfet makamına gelmesiyle birlikte, Ümeyyeoğulları' bir bütün olarak iktidar sarhoşluğuna yakalanmışlardır. Ebû Süfyan'ın ağzından nakledilen şu malumat bu kanaatı açıkça gözler önüne sermektedir: "Ey Ümeyyeoğulları! Hilâfeti top oynardasına birbirinize devrediniz. Andolsun ki ben onu sizin için daima arzu ediyor ve çocuklarınıza miras olarak bırakmanızı istiyordum"[101]. Ümeyyeoğullarının bu bakış açısı, kısa zamanda, toplumu derinden yaralayan birtakım taşkınlıkları beraberinde getirmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın ifadesiyle, "savulun yoldan"[102] diyerek topluma üstten bakmaları, hem Haşimoğullarının hilafet iddialarını canlandırmış; hem de Hz. Osman'ın Medine'deki tabanını yitirmesine yol açmıştır.

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olaylar zincirinde, Hz. Osman, halife sıfatıyla, valilerin olumsuz icraatlarından sorumlu tutulmuştur. Olayları müzakere etmek için bütün valilerini Medine'ye çağıran

98. Bk. Seyyid Murtaza el-Askeri, Abdullah b. Sebe, c. I-III, Tahran, 1345; Bu eserin bir özeti, Abdulbaki Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye çevrilerek Abdullah b. Sabâ Masalı adıyla yayınlanmıştır. Baha Matbaası, İst. 1974.

99. Ta-Ha Hüseyin, el-Fitnetu'l-Kubrâ, II, konu ile ilgili bir araştırma yapan Prof. Dr. E. Ruhi Fığlalı, Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye adının tarihi bir şahıstan gelmekte olduğunun şüpheli göründüğünü belirterek şöyle der: "İbn Sebe ve Sebeiyye adı, o günün siyasî ve ictimaî şartları içinde, Müslümanların cumhurunun veya siyasî ve ilmî otoritenin benimsediği görüşlerin dışında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında İsrailiyyat ile süslenmiş aşırı fikirleri taşıyan ve İslâm ümmetinin birliğini bozmak ve fitne çıkarmak maksadıyla müfsidâne faaliyetlerde bulunan zümreler için bir takma ad veya takbih edici bir yafta ve hatta muhalifler için kullanılan bir aşağılayıcı slogan olarak ortaya konmuş olabilir." Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, 4. Baskı, İst. 1990, 300-301.

100. Emevî-Haşimî çekişmesinin Hz. Osman dönemindeki tezahürleri için bk. İbrahim Sarıçam, Emevî-Haşimî Mücadelesi, (Basılmamış doktora tezi), Ank. 1991, 178 vd.

101. Belâzurî, Ensâb, IV/2, ayr. bk. Mes'udî, Mürûc, II, 351-2.

102. Ahmed Cevdet Paşa, Kısas, I, 465.

Hz. Osman, "benden valilerimi azletmemi istiyorlar" diyerek[103] bu hususa dikkat çeker. Başlangıçta Hz. Osman'ın hilafeti tartışma konusu yapılmadığı gibi, hiç kimse, "Osman'ın haksız yere halife olduğu" şeklinde İbn Sebe'ye nisbet edilen görüşten hareketle Osman'a karşı tavır geliştirmemiştir. Vali Said b. el-As'ı Kufe'ye sokmayan Kufeliler, Ebû Musa el-Eş'arî'nin vali olarak atanmasıyla tekrar Hz. Osman'a bey'at etmişlerdir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Fitne olayları, Medine'de Ümeyyeoğullarının hakimiyetinden rahatsız olanların[104] Kûfe'de Kureyş'in merkezi otoritesinden ve valilerin icraatından rahatsız olanların[105], Mısır'da ise, İbn Ebî Serh'ten hoşlanmayanların bir anlamda ortaklaşa gerçekleştirdikleri, yer yer dinî duygularla beslenmiş, oldukça karmaşık bir olaydır. Bu olayların seyri esnasında İbn Sebe'ye atfedilen "her peygamberin bir vasisi vardır, Ali de Muhammed'in vasidir" veya "Osman haksız yere halife olmuştur" gibi fikirlerin[106] etkili olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Olayların arka planında, o dönemin doğal koşullarından kaynaklanan birtakım siyasî, iktisadî ve ictimaî sebepler yatmaktadır[107].

Kısaca söyleyecek olursak, Şiiliğin doğuşunun Hz. Osman döneminde tarihe Fitne Olayları olarak geçen hadiselerle doğrudan irtibatlandırılması pek mümkün değildir. İbn Sebe'ye atfedilen fikirler, birinci asrın sonlarında ve ikinci asrın başlarında tartışılan fikirler arasındadır. Hz. Osman dönemindeki olaylara katılanların çoğunluğunun Güneyli olması hasebiyle onlara "Sebeiyye" sıfatının verilmiş olması mümkündür. Ancak, bu kavramın içeriğinde o dönemde sadece "Osman aleyhtarlığı" vardır. Nitekim, 51/671 yılında Ali'ye ve soyuna sövülmesini protesto ederek ayaklanan Hucr b. Adiy için de "Sebeî" sıfatı kullanılmıştır[108]. Hucr'un Osman aleyhtarlığından başka aşırı diyebileceğimiz belirgin bir vasfı yoktur. Ancak Hucr, ölürken bile, Hz. Osman'ı sevmediğini söylemekten çekinmemiştir[109].

"Sebeiyye" kavramı, Muhtar es-Sakafi'nin 67/686 yılında, Mus'ab b. Zubeyr ve Kufeli eşrafın işbirliği ile öldürülmesi ve taraftarlarının kılıçtan geçirilmesinden sonra karşımıza çıkan, Muhammed b. el-

---

103. Taberî, IV, 333; krş. İbn Ebî Bekir, et-Temhid ve'l-Beyan, 92.
104. Bk. Belazurî, Ensâb, V, 26.
105. Vali Said b. el-As'ın "Kûfe Kureyş'in çiftliğidir" sözüne gösterilen tepki ve Kufelilerin Hz. Osman'a şikayet dilekçeleri göndermeleri bunun açık örnekleridir. Bk. İbn Sa'd, V, 32-33; Belazurî, Ensâb, V, 40; Taberî, IV, 323.
106. Seyf b. Ömer, el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel, 48; Taberî, IV, 340.
107. Bk. Onat, Emevîler Devri Şii Hareketleri, Ank. 1993, 26 vd.
108. Taberî, V, 272.
109. Taberî, V, 275; krş. Belazurî, Ensâb, IV/I, 258.

Hanefiyye'nin adı etrafındaki spekülasyonlara dayalı farklılaşmalarda, itikadî nitelikli aşırı görüşlere sahip olan kimseleri tavsif için kullanılmaya başlanmıştır[110].

Hz. Osman dönemi olayları, bir yandan kökleri İslâm öncesi dönemi uzanan tarihî Emevî-Haşimî çekişmesinin su yüzüne çıkartmış; diğer yandan da daha sonra ortaya çıkacak olan Haricîliğe zemin hazırlamıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanlar, siyasî açıdan üç gruba ayrılmışlardır: Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan sonra meşru halife olduğunu kabul ederek onun etrafında yer alanlar; Ali'nin hilâfetine karşı çıkanlar (Cemel'de Ali'nin taraftarları ile karşı karşıya gelen Aişe, Talha ve Zübeyr gurubu ve Muaviye gurubu); tarafsızlar gurubu. Bu insanları, farklı guruplarda yer almaya iten iki önemli faktör vardır: Siyasî faktörler ve tarihî kabilecilik. Hz. Ali'nin saflarında yer alan insanlarla, Cemel'de ona karşı savaşanlar, ya da Sıffın'de karşı karşıya gelenler arasında, inanç noktasında belirgin farklılaşmaların mevcut olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Bir başka deyişle, Hz. Ali'nin saflarında yer alanlar ne kadar Müslümansa, Cemel'de ya da Sıffın'de onunla savaşanlar da bir o kadar Müslümandır.

bb. Şiilik Hz. Ali'nin Hilâfeti Döneminde Ortaya Çıkmıştır.

Şiiliğin Hz. Ali'nin döneminde ortaya çıktığını ileri sürenlerin başında İbn Nedim (385/995) gelmektedir. Ona göre, Hz. Ali, Hz. Osman'ın kanını talep ederek kendisiyle savaşan Aişe, Talha ve Zübeyr'e karşı mücadeleye karar verdiği zaman, kendi taraftarlarından "benim Şiam" diye sözetmiş; böylece Şia kavramı ıstılahî bir özellik kazanmıştır[111]. Tahâ Hüseyin de, Şiiliğin Ali b. Ebî Tâlib'in öldürülmesinden sonra ortaya çıktığı kanaatındadır[112]. Watt ise, "Şiilik, üçüncü/dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden önce vücut bulmamıştır"[113] demesine rağmen, Taberî'deki bir rivâyete dikkat çekerek[114], bazı kimselerin Hz. Ali'ye gelerek, "onun dostunun dostu, düşmanın da düşmanı olduklarını" bildirdikleri 38/658 yılının, Ali'nin özel bir karizmaya sahip olduğunun ortaya çıktığı bir zaman olabileceğini belirtir[115].

Şiiliğin Hz. Ali döneminde tarih sahnesine çıktığını ileri sürenlerin bir kısmı da, daha önce sözü edilen İbn Sebe meselesine dayanırlar[116].

110. İbrahim en-Nehaî'den nakledilen "ne sebeîyim, ne mürciî" (İbn Sa'd, VI, 275) şeklindeki ifade, Sebeiyye kavramının yeni bir içerik kazanmaya başladığını göstermektedir. Krş. Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, 73.

111. İbn Nedim, el-Fihrist, Beyrut 1978, 249.

112. Tâhâ Hüseyin, el-Fitnetu'l-Kübrâ, II, 179.

113. Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, 46.

114. Taberi, V, 64.

115. Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, 48.

116. Msl. Bk. İhsan İlâhi Zahir, Şia'nın Kur'ân, İmamet ve Takiyye Anlayışı, çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ank. 1984, 12 vd.

Hz. Ali'nin yaşadığı zaman diliminde Şiilikten söz edilip edilemeyeceğine karar verebilmek için, o dönemin fikir-hadise irtibatı çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hz. Ali'nin hayatında bir Şii farklılaşmasından sözedebilmek biraz güçtür[117].

bc. Şiilik Kerbelâ Olayından Sonra Ortaya Çıkmıştır

Kerbelâ olayı, daha sonra da değinileceği gibi, bir bütün olarak Müslümanları derinden yaralamıştır. İzleri, bugün bile, Müslümanların gündemini belirlemeye yetmektedir. Kerbelâ olayına yönelik ilk ciddi tepki Medineli Müslümanlardan gelmiştir: O zamanlar Medine'de yaşayan Ümeyyeoğulları oradan sürgün edilmişlerdir. Daha sonra da, Kerbelâ'nın intikamı adına Tevvâbûn[118] ve Muhtar es-Sakafî hareketleri[119] ortaya çıkmıştır. E. Ruhi Fığlalı, Kerbelâ olayı ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır: "Tarihi olaylar göstermektedir ki, Şiilik, en erken Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da hunharca şehit edilişinden sonra, siyasî bir temayül olarak kamu oyu oluşturma açısından müsait bir zemine kavuşmaya başlamıştır; çünkü Hz. Hüseyin'in şehit edildiği 61/680 yıllarına gelene kadar, İslâm dünyasında yaşayan Müslümanlar, Haricîlerin dışında ne Sünnî ne de Şii idiler; onlar sadece Müslümandılar. İhtilaf, söz konusu şahısların hangisinin daha haklı olduğu meselesi etrafında cereyan ediyordu. En önemlisi, Şiilikten sözedebilmek için zarurî kavramlar olan nass, vasiyet ve imamet fikirleri henüz ortaya çıkmamış ve hatta bu fikirler, Hz. Hüseyin'in şehadetinden çok sonraları bile, belli bir zümrede henüz ıstılahi anlamı içinde doğmamıştı"[120].

Kerbelâ'dan sonra ortaya çıkan Tevvâbûn ve Muhtar es-Sakafî hareketleri, E. Ruhi Fığlalı'nın isabetle deyimiyle "Şiiliğin doğuşunu hazırlayan olaylar"[121] olarak tarihteki yerini almış bulunmaktadır. Ancak, ne Tevvâbun olayının, ne de Muhtar es-Sakafî hareketinin Şii hareket olduğunu söyleyebilmek, "fikir-hadise irtibatı" çerçevesinde düşündüğümüz zaman mümkün görünmektedir[122].

Şii araştırmacı Mustafa Kamil eş-Şeybî, Tevvâbûn Hareketinin lideri Süleyman b. Surad'dan "Şeyhu'ş-Şia" diye sözedildiğini belirterek, "ilk kıpırdanışları Hz. Peygamber'in sağlığında su yüzüne çıkan, Hz. Osman'ın katlinden sonra siyasî temayülleri belirginleşen Şiiliğin Hz. Hüseyin'in öldürülmesini müteakip" fiilen Şia adını aldığını belirtir[123].

---

117. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 41; Krş. E. Ruhi Fığlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İst. 1993, 39-40).

118 Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 62 vd.

119. Onat, aynı eser, 93 vd.

120. E. Ruhi Fığlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, 40.

121. E. Ruhi Fığlalı, aynı makale, 40.

122. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 91-2, 114.

123. Mustafa Kamil eş-Şeybî, es-Sılatu Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu, Beyrut 1982, I, 22 vd; 90 vd.

bd. Şiilik, Nass ve Tayin Nazariyesi ile Birlikte Ortaya Çıkmıştır

Şiiliğin nass ve tayin fikriyle birlikte ortaya çıktığını ileri sürenlerin başında İrfan Abdülhamid gelmektedir. O bu konudaki görüşleri şöyle ifade eder: "Benim görüşüm odur ki, siyasî ve fikrî bir mezhep olarak Şiiliğin yapısı, halifelik konusunda nass ve tayin nazariyesine itikatla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu nazariye o mezhebe öyle bir özellik kazandırmıştır ki, bununla Şia diğer mezhep ve temayüllerden ayrılır.

"Ben, böylece Şiiliğin temelde bu nazariye ile bağlantılı olduğunu ve hala da bu bağın devam ettiğini görüyorum. Bu nazariyeye meyleden ve inanç haline getiren bir kişi, Şia'nın çoğunlukla benimsediği ve terkettiği birtakım şeylere de inanmış olsa bile yine Şii olarak nitelendirilir. O kişi bu nazariyeye dinî bir itikat şeklinde bağlanmamışsa, Şiiliğin diğer bütün özelliklerini nefsinde toplasa da onu Şii olarak vasıflandırmak uygun değildir. Şiiliğe, "nass ve tayin" nazariyesine inanmanın eşdeğerli bir ıstılahı olarak baktığımız zaman, bu hareketin imamet ve siyaset meselesinde bir mezhep olarak dinî ve fikrî sahada ortaya çıkışı, birinci hicrî asrın sonlarına kadar gecikmiştir, dememiz mümkündür"[124].

C. ALİ B. EBİ TALİB, HASAN B. ALİ, HÜSEYİN B. ALİ, ALİ B. HÜSEYİN, MUHAMMED BAKIR VE ŞİİLİK

a. Ali b. Ebî Tâlib:

Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Muhammed'in amcası olan Ebû Talib'in oğludur; muhtemelen Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilmesinden 9 veya 10 yıl önce doğmuştur. Hz. Peygamber, Ebû Talib'in maddi durumu iyi olmadığı için, Hz. Ali'yi yanına almıştır. Hz. Muhammed, peygamberlikle görevlendirildiğinde, ona ilk inananlardan birisi Hz. Ali olmuştur[125].

Hz. Peygamber'in, "Önce en yakın hısımlarını uyar"[126] emrini aldıktan sonra, akrabalarını çağırdığı ve onlara "Sizlerden hanginiz davetimi ilk olarak kabul ederse, benim vâsim ve vezirimdir" dediği ve bunun üzerine herkes Hz. Peygamber'i "bizi bunun için mi çağırdın" diyerek eleştirirken Ali'nin, bu çağrıya olumlu cevap verdiği şeklinde bazı rivâyetler mevcuttur[127] ...Ancak, yine Taberî'de yer alan bazı rivâyetlerde, bu olayla ilgili olarak sadece Hz. Peygamber'in çağrısından ve aldığı olumsuz ce-

124. İrfan Abdülhamid, İslâm'da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları, çev. Saim Yeprem, İst. 1994, 19; Krş. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 19.

125. Bk. İbn Sa'ad, Tabakât, III, 21-22; Taberî, II, 309 vd.; Ali'nin ilk Müslümanlardan olmasının, onun hilafeti için delil gösterilmesi ve bununla ilgili tartışmalar için bk. Cahız, Osmaniyye, 5, 11, 13, 17, 20.

126. Şuarâ, 215.

127. Taberî, III, 321.

vaptan sözedilmekte ve Ebû Leheb'in sert tavrı üzerine Leheb Sûresinin nazil olduğu belirtilmektedir[128]. Olayların akışını ve müslümanların içinde bulundukları şartları göz önüne alacak olursak, Hz. Peygamber'in çağrısına olumlu cevap verenleri "vasîsi ve veziri olmaya çağırmasının" hadiselerin mantığına pek uygun düşmediğini söyleyebiliriz. Üstelik, Ali'nin henüz çocuk denilecek bir yaşta olduğunu hesaba katacak olursak, doğru olsa bile, böyle bir olayın onun nass ve tayinle imameti ile ilgili olarak delil gösterilmesinin pek mümkün olmadığı da kolayca anlaşılabilecek bir husustur.

Ali b. Ebî Tâlib, Hz. Peygamber'in sağlığında, bir anlamda onun sağ kolu olmuş; İslâm'a büyük hizmetlerde bulunmuştur. Hz. Peygamber'in damadı olmak şerefine erişmiştir. Mekke'den Medine'ye hicret esnasında, Hz. Peygamber'in yatağında yatarak, onun güven içinde Medine'ye ulaşması uğruna, hayatını tehlikeye atmaktan hiç çekinmemiştir. Bedir'de, Uhut'ta büyük kahramanlıklar göstermiştir. Müslümanlar da, ondört asırlık zaman dilimi içinde, hiç bir zaman ona saygıda kusur etmemişlerdir. Hz. Ali'ye yönelik sevgi, Haricîler dışında, İslâm tarihi boyunca bütün Müslümanların gönüllerini süslemiştir.

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra, Müslümanlar Hz. Ebû Bekir'i hilâfet makamına getirmişlerdir. Hz. Ebû Bekir'in halife olmasının kararlaştırıldığı Sakife olayında, uzun tartışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu tartışmalarda hilâfetle ilgili olarak üç görüş ön plana çıkmıştır: 1. Medine Ensâr'ın kendi içlerinden bir kimseyi halife seçmek istemeleri; 2. Hilâfette "bir emir sizden bir emir bizden olsun" diyerek ortaklık teklif etmeleri; 3. Ebû Bekir'in halife olmasının kararlaştırılması[129].

Dikkat edilecek olursa, tartışmalarda Ali b. Ebî Talib'in adının bile zikredilmediği görülecektir. Sadece Ya'kûbi'nin naklettiği, Munzir b. Erkam'ın, "zikrettiğiniz kişilerin (Ebû Bekir, Ömer ve Ali) faziletini reddetmiyoruz. Ancak, içlerinden birisi, yani Ali bu işi (hilafet) isteseydi, hiç kimse onun hakkında tartışmazdı" şeklindeki sözleri[130], Ali'nin adının da tartışmalarda zikredildiğini düşündürüyorsa da, bu bilginin başka kaynaklardaki olayla ilgili bilgilerle tevsik edilmediğini hemen belirtmeliyiz. Olayın Ya'kubî'de veriliş tarzı dikkatle incelendiğinde, Ali'nin hilâfeti meselesinin, daha çok Haşimoğullarının bir iç meselesi olarak gündeme geldiğini söylemek mümkündür[131].

---

128. Taberî, III, 318, 319.

129. Sakife olayı'nın Mezhepler Tarihi açısından özgün bir değerlendirmesi için bk. Fığlalı, İmamiye Şiası, 22 vd.; ayrı bk. Hatiboğlu, "Hilâfetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXIII.; Akbulut, Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri, 55 vd.

130. Ya'kubî, Tarih, II, 123.

131. Bk. Ya'kubî, II, 123 vd.

Diğer taraftan, Naşi el-Ekber de, Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte Fatıma'nın evinde toplanan bir grup insanın "Ancak Ali'ye bey'at ederiz" dediklerini nakletmekte; bu kimselerin arasında Abbas b. Abdilmuttalib, Zubeyr b. Avvam, Ebû Sufyan b. Harb, Selmân el-Farisî ve Haşimoğullarından bir cemaat bulunduğunu nakletmektedir. Bu arada Zubeyr b. Avvam'ın Ebû Bekir'e bey'at edildiğinin duyulması üzerine kılıcını çekerek "Ancak Ali'ye bey'at ederiz" dediği de rivâyet edilmektedir[132].

Sakife olayı ile ilgili rivâyetleri bir bütün olarak değerlendirdiğimiz zaman, hilâfetle ilgili tartışmaların hiç bir aşamasında, herhangi bir "nass ve tayin" fikrine rastlayamadığımızı hemen belirtebiliriz. Hilâfet tartışmaları, bütünüyle Araplardaki sosyal hayatı belirleyen kabilecilik anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Doğal olarak Ensâr, öncelikle kendi içlerinden birisini halife seçmek istemiştir. Ancak, Kureyş'in siyasî üstünlüğü, Araplar arasında cari olan denge politikası, Hz. Ebû Bekir'in müstesna kişiliği ve İslâmdaki kıdemi ve hizmetleri, onu hilâfet makamına yükselten ana sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır[133]. İslâm öncesi dönemin siyasî açıdan etkin olan iki kabilesi vardır. Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları. Ümeyyeoğulları, yeni müslüman oldukları için hilâfette hak iddia etme yoluna gitmemişlerdir. Buna rağmen, muhalif kaynaklarda Ebû Süfyan'ın, Ali'ye, "Niçin bu insanlar Kureyş'in küçük bir kabilesine bu işi verdiler? Eğer istersen, senin için her tarafı atlılar ve yayalarla doldurayım" şeklinde, Ebû Bekir'e karşı ayaklanma teklif ettiğini belirten rivâyetler mevcuttur[134]. Öte yandan, Haşimoğulları da, Hz. Peygamber kendi içlerinden çıktığı için, halifenin de kendilerinden birisi olmasını doğal olarak istiyorlardı[135]. İbn Abbâs ile Hz. Ömer arasında geçtiği nakledilen bir tartışma, Haşimioğullarının bu arzusunu açıkça gözler önüne sermektedir: İbn Abbas, "Eğer Kureyş kabilesi Allah'ın peygamberini seçtiği yerden kendi halifesini seçmiş olsaydı, en doğru olanı yapmış olurdu"[136] deyince, Hz. Ömer şu cevabı vermiştir: "Kureyş, nübüvvetle birlikte hilâfetin de sizin kabilenizde olmasını istemiyor"[137].

Hz. Ebû Bekir'in hilafeti, başlangıçta çetin tartışmalar yapılmış olmasına rağmen, kısa bir müddet sonra, birkaç kişi dışında, bütün Müslümanlar tarafından benimsenmiştir. Hz. Ali'nin de Fatıma'nın vefatını müteakip Ebû Bekir'e bey'at ettiği bilinmektedir[138]. Daha önce de ifade

---

132. Naşî el-Ekber, Mesâilu'l-İmâme, 10.
133. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 27 vd.
134. Bk. Naşi El-Ekber, Mesâilu'l-İmâme, 10; Taberî, III, 209.
135. Bk. Ya'kubî, II, 123 vd.
136. Taberî, IV, 223; Haşimoğullarının bu konudaki umumî tavırları için bk. Taberî, IV, 230; Ahbaru Abbas, 49, 51; İbn Kuteybe, Uyunu'l-Ahbâr, I, 5-6.
137. Taberî, IV, 222-3; krş. Ağanî, IX, 139; ayr. bk. İbn Abd Rabbih, Ikdu'l-Ferid, IV, 280.
138. Bk. Cahız, Osmaniyye, 235; Taberî, III, 208-9; İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyase, I, 20-22.

etmeye çalıştığımız gibi, gerek Haşimoğullarının, gerekse onların bir ferdi olarak Hz. Ali'nin hilâfetin kendilerinde olması gerektiği şeklinde farklı bir görüşlerinin olduğu ortadadır. Ancak, konu ile ilgili rivayetler dikkatli bir şekilde takip edildiğinde görülecektir ki, "ne bizzat Hz. Ali, ne de onun adına konuşanlar, bu meselede bir nass zikretmişlerdir. Onların da dayandıkları husus, Ensâr ve Muhacirlerin konuşmalarındaki deliller istikâmetinde olup Resûlullah (s.a.s.)ın yakın akrabası oluş, ilim ve fazilet bakımından önde bulunuş ve benzeri meziyetlerdir. Yoksa ortada Şia'nın iddia ettiği gibi, Hz. Ali adına bir vasiyet söz konusu değildir"[139].

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde, ne Haşimoğulları'nın ne de Hz. Ali'nin herhangi bir problem çıkarttıkları bilinmektedir. Bu iki halifenin hilâfeti, bütün müslümanlarca kabul gördüğü gibi, Hz. Ali, bu halifelerle uyum içinde yaşamış, yer yer onlara danışmanlık yapmış ve kızı Ummu Kulsûm'u halife Ömer'le evlendirmiştir[140].

Hz. Ömer'in vefatını müteakip oluşturulan Şurâ'da Hz. Ali ile Hz. Osman'ın karşı karşıya gelmeleri, tarihî Emevî-Haşimî çekişmesinin yeniden su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Bazı kimseler, hemen hemen, Ali halife olursa bey'at etmeyeceklerini[141]; bazıları da Osman halife olursa kabul etmeyeceklerini[142] söylemeye başlamaları bunun açık bir ifadesidir. Ancak, işin başındaki olumsuz ve tartışmalı havaya rağmen, Müslümanlar Hz. Osman'ı halife olarak kabul ederler ve ilk altı yılda fazla bir problem çıkmaz.

Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci altı yılı bütünüyle kargaşalarla doludur. Hz. Osman, birtakım uygularından dolayı, özellikle de Ümeyyeoğullarını kayırması, önemli mevkilere getirmesi ve valilerin olumsuz icraatları yüzünden eleştirilmiş ve Medine'deki desteğini bugünkü deyimle siyasî tabanını kaybetmiştir. Medine'nin ileri gelenleri taşraya mektuplar yazmışlar, "cihada çıkmak istiyorsanız bunun yeri bugün Medine'dir" diyerek insanları Hz. Osman aleyhine kışkırtmışlardır[143]. Bu kargaşa döneminde, muhtemel halife adayı olarak Hz. Ali'nin adı gündeme gelmiş olmasına rağmen, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan olaylar zincirinin hiç bir halkasında Hz. Ali'nin doğrudan rolü olduğunu söylemek mümkün değildir[144]. Hz. Ali'nin, zaman zaman isyancıları yatıştır-

---

139. Fığlalı, İmamiye Şiası, 44.

140. İbn Sa'd, VIII, 463-4.

141. Abdurrahman b. Ebî Rebia, Abdurrahman b. Avf'a şöyle der: "Ali'ye bey'at edersen, dinleriz ve isyan ederiz; Osman'a bey'at edersen dinleriz ve itaat ederiz". Belâzurî, V, 19; krş. Taberî, IV, 232.

142. Ammar b. Yasir'in Abdurrahman b. Avf'a şöyle dediği nakledilmektedir: "Müslümanların ihtilafa düşmelerini istemiyorsan Ali'ye bey'at et". Taberî, IV, 232.

143. Belâzurî, Ensâb, V, 60; Taberî, IV, 336 vd.; krş. İbn Arabi, el-Avasım mine'l-Kavasım, 59-60; İbn Ebî Bekir, et-Temhîd, 54.

144. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 26 vd.

mak için çaba harcadığına dair rivayetler mevcuttur[145]. Hz. Ali, bazı yersiz eleştiriler karşısında Hz. Osman'ı savunmaktan geri durmamıştır[146].

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra, Müslümanlar Hz. Ali'nin halife olmasını istemişler, ısrarlar üzerine Hz. Ali de bu görevi kabul etmiştir[147]. Hz. Ali'nin halife olması esnasında herhangi bir nass ve tayinden sözedilmediği bilinmektedir. Nitekim Nehcu'l-Belağa'da, Hz. Ali'nin şöyle dediği kaydedilmiştir: "Ebû Bekir'e, Ömer'e, Osman'a bey'at edenler, onlara bey'at ettikleri şartlarla bana da bey'at ettiler. Orada bulunanlardan birinin, bir başkasını seçmesi, bulunmayanın bu bey'atı reddetmesi mümkün değil. Meşveret ancak Muhacirlerle Ensâra ait. Onlar toplandılar da birisine uydular, ona imam dediler mi bu, Allah'ın da razı olduğu birşey. Onların yaptığı işe razı olmayıp imamı kınamak, yahut bir bid'ate uymak suretiyle verdikleri hükmünden çıkanı, çıktığı şeye bırakırlar. Fakat ısrar ederse, inananların yoluna uymadığı için onunla savaşa girişirler ve döndüğü şeyin vebalini de Allah, onun boynuna yükler"[148].

Hz. Ali, Müslümanların çoğu kendisine bey'at etmiş olmasına rağmen, birliği sağlamaya muvaffak olamaz. Muaviye, "Osman'ın kanını talep perdesi ardına gizlediği" hilâfet iddialarını, tarihî Emevî-Haşimî çekişmesi zemininde sürdürerek Ali'ye bey'ati reddeder. Öte yandan, Aişe, Talha ve Zübeyr üçlüsü Ali'ye karşı çıkar; gelişmeler Cemel Savaşı'nı gündeme getirir, daha sonra da Sıffın Savaşı olur[149].

Hz. Ali taraftarlarının da kendisine tam itaat etmediğine dair pek çok rivâyetler vardır. Savaşa çağırdığı halde kendisine itaat etmeyen, sözünü dinlemeyenlere yönelik serzeniş ve hatta beddualarından bazılarını Nehcu'l-Belağa'dan aynen aktarmak istiyoruz: "Bir topluma düştüm ki emrettim mi, tutmazlar, çağırdım mı gelmezler. A babaları geberesiceler, ne diye beklersiniz Rabbinizin yardımını? Dininiz mi yok ki sizi bir araya toplasın; gayretiniz mi yok ki sizi kızdırsın, kızıştırsın. Aranızdan kalkmışım; bağırıyorum, yardım istiyorum; içinizde dinelmişim, çağırıyorum; gelin diyorum size. Ne sözümü dinliyorsunuz, ne emrimi dinliyorsunuz"[150]. "... Şaşılacak şeylerin en şaşılacağı da, bu toplumun batılda birleşmesi, sizinse haktan ayrılmanız. Bu hal, kalbi sıkar, öldürür, adamı ke-

145. Halife b. Hayyat, Tarih, I, 182-3.
146. Msl. Kur'ân'ın yakılması ile ilgili yersiz eleştiri yapanları uyarır. İbn Şebbe, III, 995-6; İbn Ebî Bekir, et-Temhid, 51.
147. Taberi, IV, 429 vd.; Ya'kubî, II, 178; ayr. bk. Nehcu'l-Belağâ, çev. Abdulbâki Gölpınarlı,. Kum 1981, s. 297. Hz. Ali şöyle der: "Gizleseniz de bilirsiniz ki ben, insanların bana uymalarını istemedim, onlar istemedikçe. Onlarla yakınlaşmadım, onlar bana bey'at etmedikçe"...
148. Nehcu'l-Belağa, 307. Bu konuda bk. Nasr b. Muzahım, Vak'atu's-Sıffin, 29; Dineverî, Ahbâr, 157.
149. Bu konuda bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 36 vd.; Akbulut, Sahabe Devri, 197 vd.
150. Nehcu'l-Belağa, 271.

derlere karar, kahreder. Yüzleriniz kara olsun, gönülleriniz gamla dolsun, düşman oklarına bu çeşit amaç oluşunuz yüzünden. Size saldırıyorlar, mallarınızı yağmalıyorlar; siz saldırmıyor, yağmalamıyorsunuz; sizinle savaşıyorlar, siz savaşmıyorsunuz; Allah'a isyan ediyor da siz râzı oluyorsunuz. Yaz günlerinde onların üstüne yürümenizi emrettiğim zaman, hele biraz dur, bırak bizi; şu sıcak günler geçsin dediniz. Kışın yürümenizi emrettiğim zaman, hele biraz dur, bırak bizi, şu soğuklar geçsin dediniz. Bütün bunlar, sıcaktan soğuktan kaçış; sıcaktan soğuktan kaçarsanız, andolsun Allah'a kılıçtan daha fazla kaçarsınız siz.

"Ey erkeğe benzeyenler, fakat erkek olmayanlar, çocuklar gibi gelgeç akıllılar, akılları fikirleri tam olmayanlar, ey daldan dala konanlar, keşke sizi görmeseydim ben, keşke sizi tanımasaydım ben. Bir tanıyış ki bu, sonu nedâmete dayandı; acıklanmayla sonuçlandı. Allah gebertsin sizi, kalbimi yaraladınız; gönlümü gamla öfkeyle doldurdunuz; soluktan soluğa bana yudum yudum dert içirdiniz; bana isyan ederek re'yimi bozdunuz, altüst ettiniz. Sonunda Kureyş, Ebû Taliboğlu yiğit bir er ama savaşta bilgisi yok dedi. Allah atalarını bağışlasın, onlardan birtek kişi var mı ki savaşta benden daha tecrübeli olsun, benden daha fazla ayak direyip dursun. Yirmi yaşıma gelmemiştim ki savaşa giriştim; halâ da savaştayım işte; altmışı aştım, fakat itaatte bulunmayana ne re'yim olabilir ne emrim, ne tedbirim?"[151].

Cemel ve Sıffın savaşları, hiç kuşkusuz, bütün Müslümanları derinden yaralayan acı olaylardır. Ancak, bi savaşların bütünüyle siyasî bir nitelik taşıdığı bilinen bir husustur. Tarafların itikâdi bir farklılaşmanın içinde olduklarını söyleyebilmek pek mümkün değildir. Ancak, Tahkim olayından sonra, ilk ciddi itikâdi boyut taşıyan farklılaşma Hz. Ali'nin saflarından ayrılarak Harura'ya çekilen kimselerle birlikte başlamış ve daha sonra Haricîlik olarak tarihteki yerini almıştır[152]. Hakem olayı dikkatle incelendiğinde, yine nass ve tayin fikrinin mevcut olmadığı açıkça görülebilecektir. Eğer Hz. Ali, kendisinin nass ve tayinle imam olduğuna inanmış olsaydı, herhalde, sonucun hakemler tarafından belirlenmesini aklının ucundan bile geçirmezdi.

Hz. Ali, 17 Ramazan 40/24 Ocak 661 tarihinde, Haricî Abdurrahman b. Mulcem el-Muradî'nin yaralaması sonucu hayatını kaybeder[153]. Taberî, Cundeb b. Abdillah'ın, yaralı olan Ali b. Ebî Talib'in yanına giderek, vefat ettikleri takdirde Hasan'a bey'at etmelerini isteyip istemediğini sorduğunu, onun da, "ne emrederim, ne nehyederim" dediğini nakleder[154].

151. Nehcu'l-Belağa, 280; Ali'nin taraftarları ile ilgili şikayetleri için ayr. bk. Ya'kubî, II, 196 vd.

152. Bk. Fığlalı, İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, 53 vd; Wellhausen, İslamiyetin İlk devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, çev. Fikret Işıltan, 1 vd..

153. Bu konudaki rivayetler için bk. Taberî, V, 143 vd.; Dineverî, 218 vd. Ya'kubî, II, 212.

154. Taberî, V, 156-7.

b. Hasan b. Ali

Ali b. Ebî Tâlib'in vefatından sonra, onun saflarında yer alan Müslümanların bir kısmı oğlu Hasan'a bey'at ederler. Hasan, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'dan olan büyük oğludur. Babası Ali b. Ebî Talib'in yanında Cemel ve Sıffin'e katılmıştır.

Hasan b. Ali, halife olarak bazı Müslümanların bey'atını almış olmasına rağmen, ilk savaşta, taraftarlarının kendisini yalnız bırakması üzerine Muaviye ile anlaşma yoluna gitmiş; hilâfet iddialarından vazgeçerek Medine'de sakin bir hayatı tercih etmiştir[155].

Hasan b. Ali'nin, "babası Hz. Ali şehit olunca, onun vasiyeti ve Allah'ın emriyle imamet makamına ulaşıp zahirî hilâfeti de yüklendiği, altı ay kadar Müslümanları idare ettikten sonra, Muaviye'nin Hasan'ın komutanlarını para ile satın aldığı ve onun da mecburen barışı kabul edip hilâfeti Muaviye'ye bıraktığı"[156] Şii yazarlarca altı çizilerek belirtilmekte ise de, olayların Şii iddiaları doğruladığını söyleyebilmek, doğrusu pek mümkün değildir. Hasan'ın, Muâviye ile anlaşarak hilâfet haklarından ve iddiasından vazgeçmesi, o zaman diliminde nass ve tayin fikrinin mevcut olmadığının açık kanıtı olarak alınabilir. Hasan, Muaviye ile anlaştıktan sonra, herhangi bir siyasi faaliyetin içine girmemiştir. 49/669 yılında Medine'de vefat etmiştir[157].

c. Hüseyin b. Ali

Ondört asırlık İslâm Tarihi'nde adı etrafında en çok spekülasyon yapılan isimlerden birisi Hüseyin b. Ali'dir. Öyle ki, Hüseyin'in gerçek kimliğini tespit edebilmek bile, maalesef pek mümkün değildir.

Hüseyin b. Ali, 5 Şaban 4/30 Aralık 636 tarihinde Medine'de doğdu[158]. Ağabeyi Hasan'ınki gibi onun ismini de dedesi Hz. Muhammed verdi. Hz. Ali halife olunca, onunla birlikte Kufe'ye yerleşti ve babasının yanında yer aldı[159].

Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra, Hüseyin b. Ali'nin de, Hasan b. Ali ile birlikte Medine'ye çekildiği, onun hilâfeti Muaviye'ye devretmesi-

155. Bk. Taberî, V, 158 vd.; Ya'kubî, 214-5.
156. Tabatabaî, Shi'a, 194-5.
157. Ya'kubî, II, 220.
158. Ebu'l-Ferec el-Isefahanî, Makatilu't-Talibiyyîn, 78; Ahmed b. Abdillah et-Taberî, Zehairu'l-Ukbâ, 118.
159. İbn Hacer el-Askalanî, el-İsabe, I, 333; Hüseyin'in Hz. Osman zamanında Horasan'a yapılan bir sefere katıldığı (Taberî, IV, 269) ve Hz. Osman'ın evi isyancılar tarafından muhasara edildiğinde, kardeşi ile birlikte onun korumak için evinin kapısında nöbet beklediği kaynaklarda yer almaktadır. Belazurî, Ensâb, V, 69-70.

nin tasvip etmemesine rağmen[160], Muaviye'nin ölümüne kadar sessiz kaldığı bilinmektedir. Hasan b. Ali'nin vefatından sonra, bazı Kûfelilerin Hüseyin'e taziyet mektubu yazmaları[161], Muaviye ölünce bazı kimselerin Hüseyin'e bey'at edecekleri şeklinde bir şayianın yayılması, Muaviye'nin Hüseyin'e sert bir mektup yazmasına yol açar[162]. Ancak, Hüseyin'in Muaviye tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği ve onun da şimşekleri üzerine çekmekten büyük ölçüde kaçındığı bilinmektedir.

Muaviye, sağlığında, oğlu Yezit için bey'at almaya kalkışınca, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zubeyr'le birlikte ona karşı çıkanlar arasında Hüseyin b. Ali'de bulunmaktadır[163].

Hüseyin b. Ali, Muaviye'nin 60/680 yılında ölümü üzerine Yezid'e bey'at etmez ve gizlice Mekke'ye kaçar[164]. Hüseyin'in Yezid'e bey'at etmediğini ve Mekke'ye gittiğini haber alan bazı Kûfeliler, yanlarına gelmesi için ona ısrarla mektuplar göndermeye başlarlar[165]. Bunun üzerine Hüseyin b. Ali, durumu yerinde tetkik etmesi için amcasının oğlu Muslim b. Akil'i Kûfe'ye gönderir. Muslim b. Akil'e Kûfe'de, bir rivayete göre onikibin kişi[166], bir başka rivayete göre de onsekiz bin kişi[167], Hüseyin adına bey'at eder[168].

Muslim b. Akil, Hüseyin b. Ali'ye hemen bir mektup yazarak Kûfe'nin durumunun müsait olduğunu bildirir ve hemen Kûfe'ye gelmesini ister. Ancak, durumdan haberdar olan Yezid, Ubeydullah b. Ziyad'ı Basra'nın yanında Kûfe valiliğine de tayin ederek, tedbir alınmasını ister. Daha sonra Muslim b. Akil, Kûfe'de yakalanarak öldürülür[169].

Kûfe'de olup bitenlerden habersiz olan Hüseyin b. Ali, Muslim b. Akil'den aldığı habere güvenerek, çoğunluğunu kadınların ve çocukların oluşturduğu küçük bir kafile ile, 8 Zilhicce 60/9 Eylül 680 tarihinde Mekke'den Kûfe'ye doğru yola çıkar[170]. Bu sırada, Hüseyin'in Mekke'den

---

160. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 3.
161. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 5.
162. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 6.
163. Bk. Halife b. Hayyat, Tarih, I, 248; Taberî, V, 301 vd.; İbn Abd Rabbih, Ikdu'l-Ferid, IV, 371 vd.
164. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 14; Dineverî, Ahbar, 228; Ya'kubî, II, 241; Belâzurî, Ensâb, IV/B, 15; Taberî, V, 341).
165. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 17 vd; Dineverî, Ahbar, 229 vd; Ya'kubî, II, 241-2; Taberî, V, 352 vd; İbn Kesir, el-Bidaye, VIII, 165; İbnu'l-Esir, el-Kamil, III, 266.
166. Taberî, V, 348.
167. Taberî, V, 375.
168. Krş. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 20; İbn Abd Rabbih, Ikdu'l-Ferid, IV, 378.
169. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 31 vd; İbn Habib, Muhabber, 480; Halife b. Hayyat, Tarih I, 28; Dineverî, Ahbar, 240; Taberî, V, 350, 370.
170. Taberî, V, 381.

ayrıldığını haber alan Ubeydullah b. Ziyad, Hurr b. Yezid'i Hüseyin'i takiple görevlendirir. Kadisiye yakınlarınla Hüseyin'in kafilesi ile karşılaşan Hurr ve adamları birlikte Kerbelâ'ya kadar gelirler[171].

Daha sonra Hüseyin ve yanındakilerin çoğu, Ömer b. Sa'ad b. Ebî Vakkas komutasındaki tamamen Kûfelilerden müteşekkil[172] bir ordu tarafından acımasızca Kerbelâ'da şehit edilir[173].

Kerbelâ olayında dikkat çeken bazı hususları şöyle sıralamak mümkündür. 1. Hüseyin'i Kûfe'ye çağıranlar da, öldürenler de, ya da gözlerinin önünde öldürülmesine seyirci kalanlar da Kûfelilerdir. Eğer Hüseyn'in en azından nass ve tayinle imam olduğuna inanmış olsalardı, herhalde Hüseyin b. Ali ve yanındakiler, üstelik de Kûfeliler tarafından böylesine acımasızca öldürülmez, ya da kaderlerine terkedilmezlerdi. 2. Hüseyin b. Ali'nin Kûfe'ye çağrılmasının, Kûfelilerin ta Hz. Osman zamanından beri Ümeyyeoğullarından pek memnun olmayışları ile ilgisi olmalıdır. O zamanki şartları göz önüne alacak olursak, Ümeyyeoğulları karşısında Haşimoğullarından göze çarpan tek isim Hüseyin b. Ali'dir. Bu durumda, ister istemez, Hüseyin b. Ali'nin Kûfelilerin Ümeyyeoğullarına yönelik düşmanlıklarının bir kurbanı olduğunu düşünmeden edemiyoruz. 3. Hüseyin'in Kufe'ye gitmesini istemeyen bazı yakınları vardır. Bunlar Kufelilerin Ali'yi öldürüp, Hasan'ı yalnız bıraktıklarını, mal-mülk düşkünü olduklarını, onlara güvenilemeyeceğini ısrarla Hüseyin'e hatırlatırlar[174]. Bütün uyarılara rağmen, Hüseyin'in, üstelik çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu küçük bir kafile ile, Kûfe'ye doğru yola çıkışını anlayabilmek, doğrusu biraz zordur.

Kerbelâ olayı hâlâ kanayan bir yara gibi durmakta ve Müslümanları rahatsız etmektedir. Olayın etraflıca yeniden incelenmesi, değerlendirilmesinde fayda vardır. Ancak, bu olaydan dolayı, günümüz Müslümanlarını muhtelif kamplara ayırmak, hem tarihi anlamamak, hem de onun ağırlığı altında ezilmek anlamına gelir. Günümüzde bile hiç bir Müslümanın Yezid'in böylesi elim bir olaya sebebiyet vermesini onaylaması mümkün değildir. Ancak, bu olayı sürekli canlı tutarak istismar etmek de Hz. Hüseyin'in hatırasına saygısızlık anlamına gelecektir. Olayı, o dönemin şartlarını hesaba katarak anlamalı ve gereken dersleri çıkartmayı bilmeliyiz. Olayda, en az Yezid kadar, Kûfelilerin de sorumlu olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Olayın taraflarının, hiç bir şekilde Şiilikle ve Sünnilikle ilgisi olmadığı, biraz dikkat edildiği takdirde hemen anlaşılabilecek bir husustur.

---

171. Taberî, V, 389; Dineverî, Ahbar, 251.
172. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 46-7; Dineverî, Ahbar, 253; Taberî, V, 389; Mes'udî, Murûc, III, 71.
173. Ebû Mıhnef, 60 vd.
174. Ebû Mıhnef, Maktelu Huseyin, 36 vd; Dineverî, Ahbar, 243; Taberî, V, 382 vd; Mes'udî, Murûc, III, 64.

d. Ali b. Hüseyin Zeynu'l-Abidîn

Ebû Muhammed Ali b. Hüseyin, hasta olduğu için Kerbelâ'da katliamdan kurtulan Hz. Hüseyin'in tek erkek çocuğudur. 38/658 yılında Medine'de doğmuştur. Annesi, İran hükümdarı olan Yezdcürd'ün kızı olan Şehribanu'dur[175].

Şii kaynaklarda, Hüseyin b. Ali'nin Mekke'den Kûfe'ye doğru hareket etmeden önce, büyük kızı Fatıma'yı çağırarak, ona Ali b. Hüseyin'e verilmek üzere bir kitap ve vasiyet bıraktığı, bu kitapta, insanoğluna, Hz. Adem'den dünyanın sonuna dek gerekli olan her şeyin bulunduğu şeklinde bazı rivâyetler vardır[176]. Bu rivâyetler, her ne kadar Ali b. Hüseyin'in imâmeti için delil olarak ileri sürülmekte ise de, -delil niteliği taşıyıp taşımadığı bir yana- ne olaylar tarafından doğrulanmakta, ne de onun imam olarak benimsendiği şeklinde bir kanaat hasıl etmektedir.

Ali b. Hüseyin'in, Kerbelâ'nın şokunu atlattıktan sonra Medine'ye yerleştiği, münzevî bir hayatı tercih ederek, ilim ve ibadetle meşgul olduğu, bu yüzden de "Zeynu'l-Abidîn" (Allah'a ibadet edenlerin süsü) lâkabını aldığı bilinmektedir. Ali b. Hüseyin, 94/712 veya 95/713 yılında vefat etmiştir[177].

Ali b. Hüseyin'in adı, ne 64/683 yılındaki Tevvabûn hareketine[178], ne de 66/685-67/686 yıllarındaki Muhtar es-Sakafi hareketine karışmıştır[179]. Sadece, Muhtar'ın, Ubeydullah b. Ziyad'ın başını Ali b. Hüseyin'e gönderdiği, onun da, Kerbelâ'dan sonra ilk defa gülümsediği şeklinde bazı rivâyetler mevcuttur[180]. Ancak, Muhtar'ın, Ubeydullah b. Ziyad'ın başını Muhammed b. el- Hanefiyye'ye[181]; hem de İbn Zubeyr'e[182] gönderdiğine dair rivayetler de vardır.

Kerbelâ olayından sonra Hz. Ali'nin çocukları arasında ismi ön plana çıkan tek kişi Muhammed b. el-Hanefiyye'dir. Muhtar es-Sakafî, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin adını kullanarak kitleleri etrafında toplamayı başarmış olmasına rağmen, Kûfe'yi ele geçirdikten sonra kendi adına bey'at almıştır[183].

---

175. Kuleynî, Usûlu'l-Kâfi, I, 466.
176. Kuleynî, I, 303-4; bazı rivâyetlerde kitabın ve vasiyetin Ümmü Seleme'ye verildiği nakledilmektedir.
177. Bu konuda geniş bilgi için bk. Fığlalı, İmamiye Şiası, 160-2; Moojan Momen, An Introduction to Shı'ı İslam, 35-37; S. Husaın M. Jafri, Origins and Early Development of Shi'a Islam, 238 vd. Gölpınarlı, tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, 398 vd; Tabatabaî, Shi'a, 201-2.
178. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 62 vd.
179. Bk. Onat, aynı eser, 93 vd.
180. Ya'kubî, II, 259; İbn Abd Rabbih, Ikdu'l-Ferîd, IV, 404.
181. İbn Habib, Muhabber, 491; Dineverî, Ahbar, 295.
182. Mes'udî, Murûc, III, 105.
183. Belazurî, Ensâb, V, 228; Taberî, IV, 32; Tarihu'l-Hulefa, 104 b; İbnu'l-Esir, el-Kamil, III 363.

Kerbelâ Olayından sonra, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin adının ön plana çıkması; Ali b. Hüseyin'in, her türlü siyasî faaliyetten uzak durarak, sessiz ve münzevî bir hayatı tercih etmesi, Şiiliğin temel ögelerinden olan nass ve tayin fikrinin, hilâfetin Ali'nin Fatıma'dan olan soyuna ait olduğu şeklindeki görüşlerin o zaman diliminde insanların gündeminde olmadığının açık bir kanıtıdır. Ancak, birinci hicrî asrın son çeyreğinde Muhammed b. el-Hanefiyye'nin 81/700 yılındaki ölümünden sonra ilk Şii farklılaşmaların su yüzüne çıkmaya başladığını söylemek mümkündür. Daha çok Muhtar es-Sakafî'nin 67/686 yılında Mus'ab b. Zubeyr tarafından öldürülmesi ve taraftarlarının acımasızca kılıçtan geçirilmesinden sonra, sağ kalanlar arasında yayılmaya başlayan, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölmediği, Radva dağında gizlendiği, bir gün geri dönerek insanları kurtaracağı şeklindeki fikirler "ilk Şii farklılaşmasının" ilk ciddi belirtileri olarak alınabilir[184].

e. Muhammed Bâkır

Ali b. Hüseyin'in oğlu olan Muhammed Bakır 57/676 yılında doğmuştur. Derin ilim sahibi olduğunu belirtmek amacıyla Bâkır lâkabıyla anılmıştır. Şii kaynaklarda babası Ali b. Hüseyin'in vefat etmeden önce, Muhammed Bâkır'ı "vasî" tayin ettiğini, bütün kendisinde olan her şeyi ona bıraktığı nakledilmektedir[185].

Muhammed Bâkır da, babası gibi siyasetten uzak durmuş ve daha çok ilimle meşgul olmuştur. Ölümü ile ilgili 114/732'den 126/743 yılına kadar uzanan muhtelif rivâyetler mevcuttur[186].

SONUÇ

İslâm Mezhepleri Tarihi'nin renkli sahifelerini dolduran bütün mezhepler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, daha *çok* sosyo-politik sebeplerle ortaya çıkmışlardır. Ancak, hemen hemen bütün mezhepler, hak mezhep olduklarını gösterebilmek için, her ne pahasına olursa olsun, kendilerini Hz. Peygamber'in yaşadığı zaman dilimi ile irtibatlandırma yoluna gitmişlerdir.

Mezheplerin temel ilkeleri ve inanç esasları, doğdukları sosyo-politik ortama göre şekillenmiş; daha sonra bu görüşlerin dinî temelleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu esnada, hemen her mezhebe göre büyük ölçüde farklılık arzeden ve tarihî gerçeklerle çoğu zaman bağdaşmayan bir tarih anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu farklı anlayış biçimini, Şia'nın tarihe bakışında açıkça gözlemek mümkündür. Belki de bu sebepten, Şia'nın

184. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 115 vd.; krş. Jafri, 241.
185. Kuleynî, I, 305; Meclisî, Bihâr, XI, 100 vd
186. Bk. Fığlalı, İmâmiye, Şiası, 162-3; Moojen Momen, An Introduction to Shi'i Islam, 37-8; Jefri, Origins and Early Development of Shi'a Islam, 246 vd.

doğuşu hakkında, diğer mezheplerde olduğundan daha çok, farklı görüşler, farklı teoriler ileri sürülmüştür.

Şia'nın doğuşu hakkındaki Şii iddiaların, "fikir-hadise irtibatı" esas alınarak tahlil edildiğinde, ne Hz. Peygamber'in yaşadığı zaman dilimindeki, ne de Şii imâmet nazariyesinin belkemiğini oluşturan Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Ali b. Hüseyin dönemindeki sosyal olaylarla irtibatlandırılabileceğini söylemek mümkündür. İçtimaî olaylar, Şii iddiaları doğrulamamaktadır. Çünkü Şia'nın varlığından sözedebilmek için, Şia kavramının içeriğini oluşturan temel fikirlerin kitlelere malolduğunu ve sosyal hayatta iz bırakarak kurumlaştığını tespit etmek gerekmektedir.

Birinci hicrî asırda, Şii İmamiyye'nin Oniki İmam'ından Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin, Hüseyin'in oğlu Ali b. Hüseyin yaşamışlardır. Muhammed Bakır'ın ise, Ali b. Hüseyin'in, 94/712 veya 95/715 yılındaki vefatından sonra imam olduğuna inanılmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, ne Hz. Ali'nin, ne oğulları Hasan ve Hüseyin'in, ne de Ali b. Hüseyin'in etrafında, Şiilerce iddia edildiği şekilde bir Şii farklılaşma ortaya çıkmıştır. Hz. Ali'nin sağlığında, onun etrafında yer alan insanların, onun nass ve tayinle imam olduğuna inanarak onu halife kabul ettiklerini söyleyebilmek pek mümkün değildir. Bunun en önemli delillerinden birisi, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın ölümünden sonra meşru halife olarak Müslümanların birliğini sağlayamaması, zaman zaman savaşa gönderecek asker bulmakta sıkıntı çekmesi ve Sıffın'den sonra, daha sonra Haricileri oluşturan bir grubun onun saflarından ayrılmasıdır. Eğer insanlar Hz. Ali'nin nass ve tayinle Halife olduğuna inanmış olsalardı, İslâm Tarihindeki ilk fırkalaşma olayı olan Haricîlikten ve Haricîlerden sözetmek pek mümkün olamazdı.

Hasan b. Ali'nin, Muaviye ile anlaşarak hilâfet iddialarından vazgeçmesi, ne onun, ne de etrafında yer alan insanların, Şia'nın iddia ettiği gibi bir Şii farklılaşmanın içinde olduklarını göstermektedir. Eğer nass ve tayin söz konusu olsaydı, herhalde Hasan, kolayca hilâfeti Muaviye'ye devretmezdi.

Hüseyin için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Çünkü Hüseyin'i Kûfe'ye çağıranlar da, onu öldüren, ya da öldürülmesine seyirci kalanlar da Kûfelilerden başkası değildi.

Ali b. Hüseyin ise, Kerbelâ'nın şokunu atlatamadan, ömrünü, her türlü siyasî faaliyetten uzak bir şekilde taat ve ibadetle geçirmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla birinci hicrî asrın sonlarında Şii nitelikli ilk farklılaşma, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin adı etrafındaki spekülasyonlarla birlikte tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Şia'nın Oniki İmam silsilesi doğrultusunda bir farklılaşmanın tespit edilemeyişi, Şia'nın tarihî seyri açısından oldukça dikkat çekicidir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülhamid, İrfan, *İslâm'da İtikadî Mezhebler ve Akaid Esasları,* çev. Saim Yeprem, İst. 1994

Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ,* I-II, İst. 1976

Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm, Kahire 1975.* (Türkçe Çevirisi. Ahmet Serdaroğlu, Ank. 1976).

-------, Duhal İslâm, I-III, Kahire trz.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri,* İst. 1992.

Asifî, Muhammed Mehdî, *"Tathir Ayeti Üzerine",* Ehl-i Beyt Mesajı, Yıl 2, Sayı 7, Mart 1995.

Askerî, Murtaza, *Abdullah b. Sebe, I-III, Farsçaya çev, Ahmed Fahri Zencanî, Muhammed Sadık Necefî, Haşim Herisî,* Tahran 1345.

Askerî, Murtaza *Abdullah b. Sabâ Masalı (Bir Yalancının Düzmeleri),* çev. A. Gölpınarlı, İst. 1974.

Atay, Hüseyin-Atay, İbrahim-Atay, Mustafa, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat,* Ankara 1964, s. 178-9.

Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebî Süfyan,* Ankara 1990.

Bağdadî, Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar,* çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara 1991.

Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensâbu'l-Eşraf, I. Kısım thk. Muhammed.*

Hamidullah, *Mısır 1959; III. Kısım, thk. Abdulaziz ed-Durî, Beyrut 1978; IV. Kısım thk.*

İhsan Abbas, *Beyrut 1979; V. Kısım, thk. S.D.F. Goiten,* Jarusalem 1936.

Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Osmaniyye, thk. Abdusselam Muhammed Harun,* Mısır 1955.

Çağatay, Neşet, Çubukçu, İ. Agah, *İslâm Mezhepleri Tarihi,* Ankara 1985.

Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud, *Ahbaru't-Tıval, nşr. Abdulmun'im Amir,* Kahire 1960.

Ebû Halef el-Eş'arî el-Kummî, *Kitâbu'l-Makalât ve'l-Fırak, thk. M.C. Meşkûr,* Tahran 1963.

Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer, I-IV,* Beyrut trz.

Ebû Minhef, Lut b. Yahya, *Maktelu Huseyin,* Bağdat 1977.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslâmiyette Siyasî ve İtikadî Mezheplerin Doğuşu,* çev. E. Ruhi Fığlalı-O. Eskicioğlu, İst. 1970.

el-Eminî, Abdulhuseyin Ahmed, *el-Gadir fi'l-Kitâb ve's-Sunne ve'l-Edeb, I-XI,* Tahran, 1976.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makalatu'l-İslamiyyin nşr. H. Ritter, Wiesbaden 1963.*

Feyyaz, Abdullah, *Tarihu'l-İmamiyye,* Bağdat 1970.

Fığlalı, E. Ruhi, *İmamiyye Şiası,* İst. 1984.

-------, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri,* İst. 1990.

-------, *"Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu,* İst. 1993.

Gölpınarlı, Abdulbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik,* İst. 1979.

Halife b. Hayyat, *Tarih, thk. Suheyl Zekkâr, I-II,* Dımeşk 1967-8.

Hatiboğlu, M. Said, *"Hilafetin Kureyşliliği",* A.Ü.İ.F.D. XXIII. Ankara 1983.

el-Heytemî, Ahmed b. Hacer, *es-Savaıku'l-Muhrıka,* İstanbul 1994.

el-Isfehanî, Ebû'l-Ferec, *Makatilu't-Talibiyyîn,* Kahire 1949.

İbn Abd Rabbih, *Ikdu'l-Ferid, I-VII,* Kahire 1948-1956.

İbn Ebi'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağa, -IV,* Beyrut trz.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab,* Beyrut trz.

İbnu'l-Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih, I-IX,* Mısır 1347-1357.

İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal, I-IV,* Beyrut 1975.

İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye, I-IV,* Kahire trz.

İbn Murtaza, *Tabakâtu'l-Mu'tezile,* Beyrut 1961.

İbn Nedim, *el-Fihrist,* Beyrut trz.

İbn Sa'd, *et-Tabakatûl-Kübrâ, I-IX,* Beyrut 1968.

İbn Teymiye, *Minhacu's-Sunne, I-IV,* Riyad trz.

Kaşifu'l-Gıta, Muhammed Hüseyin, *Aslu'ş-Şia ve Usuluha,* Beyrut 1977.

Kuleyni, Ebû Cafer Muhammed b. Ya'kub, *el-Usûl mine'l-Kafi, I-II,* Tahran 1388.

el-Kummî, Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh, *Risâlelutu'l-İtikâdati'l-İmâmiye, çev. E. Ruhi Fığlalı,* Ankara, 1978.

Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri,* Ankara 1965.

Lewis, Bernard, *The Origins of Ismailism,* Cambridge, 1940.

Mes'udî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürucu'z-Zeheb, I-IV,* Kahire 1964-5.

Mınkarî, Nasr b. Muzahım, *Vak'atu's-Sıffin,* Kahire 1382.

Momen, Moojan, *An Introduction to Shi'i İslam,* Yale University Press, 1985.

Müberred, *el-Kâmil fi'l-Luga, nşr. Mustafa Muhammed, I-II,* Mısır 1355.

Muğniye, Muhammed Cevad, *eş-Şia ve't-Teşeyyu',* Beyrut trz.

el-Muzaffer, M. Rıza e, *Şia İnançları,* çev. A. Baki Gölpınarlı, İst. 1978.

Naşi el-Ekber, *Mesâilu'l-İmame, nşr. J.V. Ess,* Beyrut 1971.

Neşvanu'l-Himyerî, *Huru'l-Iyn, nşr. Kemal Mustafa,* Mısır 1948.

Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şia, nşr. M.S. Al Bahri'l-Ulûm,* Necef 1355.

en-Nisâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Tehzîb,* Beyrut 1983.

Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri,* Ank. 1993.

es-Sadıkî, Muhammed, *Ali ve'l-Hakimûn,* Beyrut 1983.

Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî Mücadelesi;* (Basılmamış doktora tezi), Ank. 1991.

Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel,* Beyrut 1972.

Sofuoğlu, Cemal, *"Gadir-i Hum Meselesi"* A.Ü.İ.F.D., XXVI. Ankara 1983.

eş-Şeybî, M. Kamil, *es-Sılatu Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu, I-II,* Beyrut 1982.

Şeyh Mufid, Muhammed b. Numan el-Ukberî, *Evâilu'l-Makâlât, nşr. Hibetu'd-Din eş-Şehrestani,* Tebriz, 1963.

Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal, thk. M. Seyyid Keylânî, I-II,* Beyrut 1975.

Tabatabaî, *Seyyid Muhammed Husayn, Shi'a,* ing. Çev. S.H. Nasr, London trz.

Tabatabaî, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'ân, I-XX,* Kum 1973-4.

Taberi, *Tarihu'l-Umem ve'l-Müluk, I-IX,* Beyrut trz.

Tabersî, *Mecmau'l-Beyân, I-V,* Tahran trz.

Tusî, *Risâle-i İmâmet,* Tahran 1355. İmamet Risâlesi, çev. Hasan Onat, A.Ü.İ.F.D. XXXV, Ankara, 1996.

el-Verdî, Ali, *Vuazu's-Selatîn,* Bağdat, 1954.

Watt, M. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri,* çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara 1981.

J. Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri,* çev. Fikret Işıltan, Ankara 1989.

-------, *Arap Devleti ve Sukutu,* çev. Fikret Işıltan, Ankara 1963.

Ya'kubî, *Tarih I-II,* Beyrut 1960.

ez-Zencani, *Seyyid İbrahim el-Musevî, Akâidu'l-İmamiyye el-İsnâ-Aşeriyye, I-III,* Kum 1982.

Zubeyr b. Bekkâr, *Ahbaru'l-Muvaffakiyyât, thk. S.M. el-Ani,* Bağdat, 1972.